ગોસ્વામી શ્રી તુલસીદાસજી વિરચિત

રામચરિતમાનસ

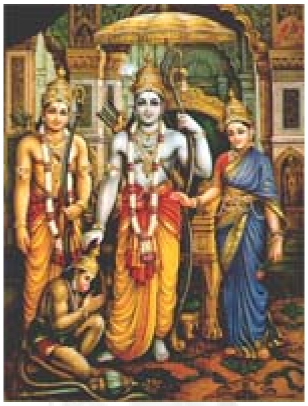

અરણ્યકાંડ

ભાવાત્મક પદ્યાનુવાદ

- શ્રી યોગેશ્વર

NOTICE

સર્વ હક્ક લેખકને સ્વાધીન
All rights reserved by Author

The content of this e-book may be used as an information resource. Downloading or otherwise transmitting electronic copies of this book or portions thereof, and/or printing or duplicating hard copies of it or portions thereof is authorized for **individual non-profit use ONLY**. Any other use including the reproduction, modification, distribution, transmission, republication, display or performance of the content of this book for commercial purposes is strictly prohibited.

Failure to include this notice on any digital or printed copy of this book or portion thereof; unauthorized registration of a claim of copyright on this book; adding or omitting from the content of it without clearly indicating that such has been done; or profiting from transmission or duplication of it, is a clear violation of the permission given in this notice and is strictly prohibited. Violators will be prosecuted.

Permission for use beyond that specifically allowed by this notice may be requested in writing from Swargarohan, Danta Road, Ambaji (North Gujarat) INDIA.

*

e-book

Title : Aranya-kand
Language : Gujarati
Version : 2.0
Pages : 48
Created : March 1st 2008.

*

NOTE

This e-book is a manifestation of our humble effort to present Shri Yogeshwarji's literary work in digital format. Due care has been taken in preparing the material of this e-book from its original print version. However, if you find any error or omissions, please let us know. We welcome your comments.

*

આરંભ

मूलं धर्मतरोर्विवेकजलधेः पूर्णेन्दुमानन्ददं
वैराग्याम्बुजभास्करं ह्यघघनध्वान्तापहं तापहम।
मोहाम्भोधरपूगपाटनविधौ स्वःसम्भवं शङ्करं
वन्दे ब्रह्मकुलं कलंकशमनं श्रीरामभूपप्रियम ॥१॥

જે છે મૂળ મહાન ધર્મતરુના, પૂર્ણેન્દુ પેઠે વળી
દેતા દિવ્ય વિવેકના જલધિને આનંદ જે અદભૂત;
વૈરાગ્યામ્બૂજ ભાનુશા અઘહર સંતાપના નાશક,
ટાળે નિર્મળ વ્યોમવાયુ બનતાં વ્યામોહનાં વાદળ;
જે કલ્યાણ સ્વરૂપ શંકર કરે કલ્યાણ ભક્તોતણું
વંદુ બ્રહ્મસમા કલંકશમન તે રામભૂપપ્રિય.

सान्द्रानन्दपयोदसौभगतनुं पीताम्बरं सुन्दरं
पाणौ बाणशरासनं कटिलसत्तूणीरभारं वरम
राजीवायतलोचनं धृतजटाजूटेन संशोभितं
सीतालक्ष्मणसंयुतं पथिगतं रामाभिरामं भजे ॥२॥

દિવ્યાનંદપયોદ સુંદર વળી પીતાંબરે સોહતાં,
હાથે ચારુ ધનુષ્યબાણ કટિએ ભાથાસહ ઉત્તમ;
રાજીવાયતલોચને શિરજટાજૂટે સમાકર્ષતા,
સીતાલક્ષ્મણ સાથ સુંદર જતાં માર્ગે ભજું રામને.

*

વિરતિ પામતા પંડિતો મુનિવર મોટા તેમ,
ગૂઢ ગુણો શ્રીરામના શકું વર્ણવી કેમ.

પ્રભુથી વિમુખ અધર્મરત વિમૂઢ પામે મોહ,
કૃપા કરે સમજાય તો ચિદાનંદસંદોહ.

*

જયંતનો પ્રસંગ

પુરનર ભરત પ્રીત મેં ગાઇ, મતિ અનૂરૂપ અનૂપ સુહાઇ;
સુણો ચરિત પ્રભુનાં અતિપાવન અરણ્યનાં સુરનર મુનિભાવન.

એક વાર ચૂંટી મધુ ફૂલ રામે ભૂષણ કર્યાં અમૂલ;
બેસી સુંદર સ્ફટિકશિલા પર પહેરાવ્યાં સીતાને સાદર.

સુરપતિસુત ધરી વાયસવેશ રઘુપતિબળ જોવાને લેશ,
ગયો મંદમતિ શઠની જેમ જાય સિંધુપ્રતિ કીડી તેમ.

મૂઢ બનીને મોહ્યો કાગ; સીતાચરણ ચાંચ હતભાગ
મારી એણે કપટ કરી, ભાગ્યો જોયા વિના ફરી.

ચાલ્યું રક્ત ચરણથકી જાણ્યું રઘુનાથે
શર સળીતણું સાંધતા લીધું ધનુ હાથે.

અતિકૃપાળુ રઘુનાયક સદા દીન પર નેહ,
કર્યું જયંતે પાતક, એમાં ના સંદેહ.

બ્રહ્મબાણ મંત્રસહિત છોડ્યું, અગ્નિસમાન તરત તે દોડ્યું;
પિતા પાસ ભયભીત ગયો, રૂપ ધરીને મૂળ રહ્યો.

રામવિમુખને રાખ્યો ના, ઇન્દ્રે આશ્રય આપ્યો ના;
ફર્યો લોકલોકાંતરમાં નિરાશ શોકિત બનતાં હા !

બેસવા મળ્યું ક્યાંય ન સ્થાન, રાખે દ્રોહી કોણ મહાન,
માતાપિતા મૃત્યુયમ જેમ અમૃત ગરલ બને છે તેમ.

મિત્ર શતરિપુ સમાન ઠરે, વૈતરણી સુરનદી બને,
રામવિમુખને વિશ્વ ખરે પાવક બનતાં દગ્ધ કરે.

જયંતને જોઇ થઇ નારદને કરુણા,
સંત સુકોમળ ચિત્તના સઘળા હોય સદા.

પ્રભુની પ્રભુતાને કહી મહર્ષિએ સપ્રેમ;
ગયો રામ પાસે તરત કરવાને નિજ ક્ષેમ.

રઘુવર પાસ પહોંચતાં બોલ્યો અંતે એ,
શરણાગત વત્સલ પ્રભો રક્ષો આજ મને.

ભીત આતુર ગ્રહી ચરણ કહ્યું નેહથી કરી નમન,
અતુલિત બળ અનહદ પ્રભુતા જાણી ના પામી જડતા.

કુકર્મના ફળને પામ્યો, રક્ષો હવે શરણ આવ્યો;
અતિકૃપાળુ છે રઘુનંદન દુઃખ દરદ ક્લેશ નિકંદન;

સુણી એહનાં આર્તવચન કરવા માટે મોહશમન
કરીને તરત એકનયન છોડી દીધો ધરી શરણ.
ઉચિત હતો વધ તોય ધરી મુક્તિ એને કૃપા કરી.

કર્યો મોહવશ દ્રોહ ક્ષમા તોય એને ધરી,
કૃપાળુ રામસમાન ના અન્ય શકે કોઇ મળી.

*

અત્રિમુનિના આશ્રમમાં

ચિત્રકૂટમાં રામ રહ્યા, ચરિત્ર એમ અનેક કર્યાં.
શ્રવણયોગ્ય સૌ સુધાસમાન કરતાં જીવનનું કલ્યાણ.

કર્યું એમણે ત્યાં અનુમાન, થઇ ગઇ છે સૌને જાણ,
ભીડ ભક્તની અહીં થશે, જવું ઘટે અન્યત્ર કશે.

વિદાય માંગી મુનિજન પાસ વંદી વિનય કરીને ખાસ,
સીતાસહિત ભ્રાત ઉભયે ચાલ્યા પુનિત કરી વનને.

અત્રિ મહામુનિ આશ્રમમાં આવ્યા પ્રભુ ચાલી વનમાં,
સુણતાં એવું હર્ષ થયો મુનિને નવ અવતાર મળ્યો.

દોડ્યાં પુલકિત તન સાથે રહ્યું નહીં હૈયું હાથે;
કરી રહ્યા સાષ્ટાંગ પ્રણામ ભેટ્યા લક્ષ્મણ તેમજ રામ.

નીરખી શોભા રામતણી નેત્રને મળી શાંતિ ઘણી;
લાવી આશ્રમમાં સાદર પૂજી ધર્યાં ફૂલ ને ફળ.

રામ આસને રાજતાં શોભાને નીરખી
મુનિવર પરમ પ્રવીણ એ સ્તુતિ બોલ્યા પ્રણમી.

છંદ

પ્રણામ ભક્તવત્સલ કૃપાલુ શીલકોમલ,
ભજું સદા પદામ્બુજ અકામને સ્વધામદ;
અતીવ શ્યામસુંદર ભવાંબુનાથમંદર,
પ્રફુલ્લકંજ લોચન મદાદિ દોષમોચન.

પ્રલંબ બાહુ વિક્રમ, અમાપ દિવ્યવૈભવ,
નિષંગચાપસાયક તમે ત્રિલોકનાયક,
દિનેશ વંશમંડન મહેશ ચાપખંડન,
મુનીન્દ્રસંત રંજન સુરારિવૃંદ ભંજન.

મનોજશત્રુવંદિત, અજાજિ દેવસેવિત,
વિશુદ્ધ જ્ઞાનવિગ્રહ સમસ્ત દોષનાયક;
પ્રણામ ઇન્દીરાપતિ સુખસ્વરૂપ સદગતિ,
ભજું સશક્તિસાનુજ શશીપતિ પ્રિયાનુજ.

ભજે છે પાદ જે નર સદાય હીન મત્સર
પડે ન તે ભવાર્ણવ વિતર્ક વીચિસંકુલ;
ભજે વિમુક્તિ માંગતા વિવિક્તવાસમાં સદા
મથીને ઇન્દ્રિયો બધી યતીન્દ્ર પામતા ગતિ.

છો એક અદભૂત પ્રભો, અકામ છો વળી વિભો,
જગતગુરૂ છો શાશ્વત તુરીય નિત્ય કેવલ;
ભજું છું ભાવવલ્લભ, અસંયમીને દુર્લભ,
સ્વભક્ત કલ્પવૃક્ષશા નમું સુસેવ્ય ને સમ.

અનૂપરૂપ દેવ હે, મહીના નાથ પ્રાણ જે,
નમું પ્રસન્ન હો તમે અનંત ભક્તિ દો મને.
પ્રશસ્તિ આદરે કરે સ્વરૂપ ધ્યાનને ધરે,
બનીને ભક્તિસંયુત પ્રસન્ન પ્રાણ તે ફરે.

કરી સ્તવન મુનિએ નમી કહ્યું જોડતાં હાથ,
ચરણકમળ છોડે નહીં મારુ મન હે નાથ !

*

અનસૂયાનો ઉપદેશ

ગ્રહી અનસૂયાકેરાં ચરણ બોલી સીતા સુમધુર વચન;
અર્પી આશિષ ઋષિપત્નીએ એને બેસાડી સ્નેહે સમીપે.

દિવ્ય વસન ભૂષણ પહેરાવ્યાં, નિતનૂતન નિર્મળ ચારુ લાગ્યાં;
કહી મનહર મધુ મૃદુ વાણી નારી ધર્મને પ્રેમે વખાણી.

માતા ભાઇ પિતા હિતકારી સર્વે મિતપ્રદ રાજકુમારી !
કિન્તુ ભર્તા અમિત ફળ આપે કલેશ બંધ અશાંતિને કાપે.

એવા પતિને સેવે ના નારી તે છે અધમ અભાગ નઠારી,
ધર્મ ધીરજ મિત્ર ને નાર ચારે પરખાય આપત્તિકાળ.

વૃદ્ધ રોગી નિર્ધન જડ અંધ દીન પતિની સેવા કરી બંધ,
ક્રોધી બધિરને ના આપી માન નારી કરી શકે ના કલ્યાણ.

એક ધર્મ નિયમ વ્રત એક તન મન વચને રાખી ટેક
પતિચરણોમાં રાખવો પ્રેમ એથી નારીનું થાય છે ક્ષેમ.

પતિવ્રતા સ્ત્રીના કહ્યાં જગમાં ચાર પ્રકાર,
વેદપુરાણે સજ્જને એવો કર્યો વિચાર.

ભાવ એ જ ઉત્તમના મનમાં સ્વપ્ને અન્ય નર નથી જગમાં;
મધ્યમ પરપતિ મનથી જાણે પિતા પુત્ર કે બંધુ પ્રમાણે.

ધર્મ તથા કુળનીતિ વિચારી રહે નિકૃષ્ટ કહી તે નારી;
ભયવશ અવસર ના મળવાથી અધમ સ્ત્રી રહે પતિવ્રતાશી.

પતિવંચક પરપતિ રતિવાળી રૌરવ નરક પડે છે ભારી;
ક્ષણિક અમંગલ સુખને માણે, દુઃખને આગામી ના જાણે.

એના સરખી અધમ ના કોઇ, પતિવ્રતધર્મ પાળતી જોઇ
અનાયાસ તે સદગતિ પામે; પતિ પ્રતિકૂળ દુઃખ ના વામે.

પતિસેવાથી પરમ ગતિ પામે છે નારી,

તુલસી પ્રિય પ્રભુને બની ધર્મ પરમ પાળી.

નામ સ્મરી તુજ પાળશે નારી પતિવ્રતધર્મ,
રામ તને છે પ્રાણપ્રિય છતાં કહ્યો મેં મર્મ.

જગહિત માટે વર્ણવી તોપણ સર્વ કથા;
શમી ગઇ સ્નેહે છલ્યાં, સુણતાં શબ્દ વ્યથા.

પામી જાનકી સુખને અપાર, મુક્યું મસ્તક ચરણે તે વાર,
કહ્યું મુનિવરને કૃપાનિધાને અન્ય વનમાં જવા રુચિ પ્રાણે.

કૃપા મુજ પર નિશદિન કરજો, જાણી સેવક ના પરહરજો;
સુણી ધર્મધુરંધર વાણી વદ્યા મુનિવર પ્રેમે જ્ઞાની.

શિવ સનકાદિ બ્રહ્મા માગે જેવાં પરમારથી સહુ જાગે
કૃપા જેમની તે ભગવાન દીનબંધુ તમે ભક્તપ્રાણ.

છતાં નમ્રતાની બોલો વાણી, હવે લક્ષ્મીની ચાતુરી જાણી,
સર્વ દેવ તજી ભજ્યા તમને; શાલ સમજાય ક્યાંથી અમને?

કહું કેમ કે આપ પધારો; સ્વાર્થ જોઇએ અમે અમારો;
મુનિ પ્રભુને પેખી રહ્યા પ્રેમે, અશ્રુ રોકી શક્યાં ના કેમે.

તન પુલકિત બન્યું પ્રેમપ્લાવિત, નયન મુખપંકજ ઠર્યાં,
મેં જ્ઞાનગુણ ગોતિત પ્રભુનાં આજ છે દર્શન કર્યાં.
ક્યારે કર્યાં મેં જપ તથા તપ મુનિ વિચારી એ રહ્યા,
જપ યોગ ધર્મથકી પમાયે ભક્તિ અનુપમ સર્વદા.

કલિમલ શમન દમ નયન રામ સુયશ સુખમૂળ
સાદર સુણવાથી સદા રહે રામ અનુકૂળ.

મલભંડાર સમાન છે કઠિન કહ્યો કલિકાળ,
જ્ઞાન યોગ જપ એ મહીં નથી સાધનાસાર.

તજે ભરોસો સર્વનો ભજે એ મહીં રામ
તે જ ચતુર તે પ્રાજ્ઞ નર પામી લે વિશ્રામ.

*

રાક્ષસોના નાશની પ્રતિજ્ઞા

મુનિચરણે નમાવી શીશ ચાલ્યા સુરનર મુનિવર ઇશ,
આગળ રામ પાછળ લક્ષ્મણ મુનિવેશે હરી લેતા મન.

બંને વચ્ચે સોહે સીતા કેવી બ્રહ્મ જીવ મધ્યે માયા જેવી;
ગિરિ સરિતા દુર્ગમ સ્થળ વન માર્ગ દેતાં જાણી જગધન.

વનમાં જ્યાં જ્યાં જતા રઘુરાય કરતાં વ્યોમ વાદળ ત્યાં છાંય
ચારુ સરવર આંબાવાડી હતી ઋષિમુનિઓએ ઉગાડી.

દિવ્ય વૃક્ષો ફળો ચારેપાસે ભરે મનને મોહે ને ઉલ્લાસે.

વિરાધ રાક્ષસ માર્ગમાં મળ્યો રામને ત્યાં;
સપ્ત સર્પશરથી હણ્યો રામે ક્ષણભરમાં.

મુનિ શરભંગાશ્રમ સ્થળે સીતા લક્ષ્મણસાથ
રામ પધાર્યા તે પછી સકળ જગતના નાથ.

રામચંદ્ર મુખપંકજ મુનિવર લોચનભૃંગ,
સાદર પાન કરી રહ્યા, ધન્ય જન્મ શરભંગ.

બોલ્યા મુનિ રઘુવીર કૃપાળ શિવમાનસ રાજમરાલ,
રહ્યો બ્રહ્મલોકમાં જઇ ત્યારે માહિતી આપની મળી.

કરતો પ્રતિક્ષા ત્યારથી પ્રેમે સ્વપ્ન સિદ્ધ થયું આજ કેમે;
હું તો સકળ સાધનહીન નાથ, કૃપા કીધી જાણી નિજ દાસ.

નથી મારા પર એ ઉપકાર, એ તો પણ છે તમારું અપાર;
હવે દીનનું કરવા કલ્યાણ વસો પ્રેમથી મારે સ્થાન.

અર્પી યોગ ને જપ તપ યજ્ઞ મુનિએ લીધું ભક્તિકેરું વર,
બેઠા ચિતા પર સંગ છોડી પ્રભુમાં પ્રાણને પ્રેમથી જોડી.

સીતા લક્ષ્મણ સહ પ્રભુ નીલ જલદસમ શ્યામ
વસો નિરંતર અંતરે સગુણરૂપ શ્રીરામ.

એમ કહી યોગાગ્નિમાં શરીરને બાળ્યું;
વૈંકુઠ મળ્યું રામના અનુગ્રહથી ન્યારું.

પ્રથમથી જ માંગ્યુ હતું ભેદ ભક્તિવરને
વિલીન તેથી હરિમહીં થયા નહીં મુનિ એ.

સદગતિ મુનિની દેખતાં ઋષિ સૌ સુખી થયા,
સ્તુતિ કરતાં શ્રીરામની જયજયકાર કર્યાં.

વનમાં મુનિમંડળ સહિત આગળ ચાલ્યા રામ,
અસ્થિસમૂહ નિહાળતાં હૃદય દ્રવ્યુ નિષ્કામ.

મુનિઓ બોલ્યાં પ્રભુ તમે અંતર્યામી છો,
સર્વજ્ઞ છતાં અજ્ઞની પેઠે કાં પૂછો.

નિશિચરનિકરે ભક્ષણ ઋષિમુનિઓનું કર્યું
અસ્થિઢગ બધા એહના; સુણતાં હૃદય રડ્યું.

નિશિચરરહીત કરું મહી પ્રતિજ્ઞા કરી ત્યાં
ભુજ ઉઠાવતાં રઘુવરે શોકભર્યા સ્વરમાં.

*

સુતીક્ષ્ણ મુનિને દર્શન થાય છે

અગસ્ત્ય મુનિના શિષ્ય સુજાણ સુતીક્ષ્ણ નામે રતિ ભગવાન,
મન ક્રમ વચન રામપદ સેવક સ્વપ્ને સેવે કોઇ દેવ ન.

પ્રભુ આગમન સુણી સાનંદ કરી મનોરથ આર્ત અનંત
દોડ્યા કરતાં પ્રેમવિચાર મારા સમ શઠ કોણ કરાળ?

દીનબંધુ લક્ષ્મણની સાથ મળશે મને ભરીને બાથ?
મુજમાં વિરતિ ભક્તિ ના જ્ઞાન, દ્રઢ વિશ્વાસ પ્રેમ ના પ્રાણ.

યોગ જપ યજ્ઞ ના સત્સંગ, ચરણકમળમાં ના દ્રઢ રંગ;

જેને નથી અન્ય આધાર કરુણાનિધાન કરતાં પાર.

પ્રતિજ્ઞા સુણી એમની એક એમની ટેક
અપનાવીને પાળતા શરણાગતને નેક.

બનશે સફળ આજ મુજ લોચન પેખી મુખપંકજ ભવમોચન;
પૂરણ પ્રેમમગ્ન મુનિ જ્ઞાની દશા જાય ના મધુર વખાણી.

દિશા તથા પ્રદિશાનું ભાન રહ્યું નહીં પોતાનું જ્ઞાન;
આગળ પાછળ ચાલ્યા જાય, નૃત્ય કરીને પ્રભુગુણ ગાય.

પ્રેમભક્તિને પ્રાપ્ત કરી, પેખી રહ્યા પ્રસન્ન હરિ;
ભવભયભંજન શ્રીરઘુરાય પ્રગટ્યા પ્રેમે અંતરમાંહ્ય.

પ્રભુદર્શન પામી ઉરમાં મુનિ બેઠા સ્થિર ત્યાં વનમાં;
પાસ પહોંચ્યા ત્યારે રામ દેવોને અવિચલ આરામ.

જાગ્યા મુનિ ન જગાડતાં પામી સુખ ધ્યાને,
પ્રગટ્યા રામ ચતુર્ભૂજ રૂપ ધરી પ્રાણે.

મણિ વિણ સર્પ જેમ અકળાય વ્યાકુળ બન્યા તેમ મુનિરાય;
લક્ષ્મણ સીતા સાથે રામ જોયા આગળ ત્યાં સુખધામ.

પડ્યા પદે રેલી અનુરાગ મુનિવર પ્રેમમગન બડભાગ;
પકડી ભેટ્યા પ્રેમથકી રામ એમને અંતરથી.

સુવર્ણદ્રુમને વૃક્ષ તમાલ ભેટ્યું જાણે હોય રસાલ
રહ્યા રામ એવા સોહી મન જોતાં જ રહ્યું મોહી.

નિર્નિમેષ નેને મુનિ એ જોવા લાગ્યા રઘુવરને
ચિત્રાંકિત આકૃતિની જેમ પામી પ્રભુની પૂરણ રે'મ.

ચરણસ્પર્શ મુનિએ કર્યો ધૈર્ય પછી ધારી,
આશ્રમમાં લાવી કરી પૂજા સત્કારી.

મુનિએ કહ્યું સાંભળો નાથ, સ્તુતિ કેમ કરું અજ્ઞ અભાગ;

મહિમા અમિત બુદ્ધિ મુજ અલ્પ, અનુભૂતિ વળી છેક જ સ્વલ્પ.

રવિ સન્મુખ દુર્બળ ખદ્યોત ઝાંખી દીપકકેરી જ્યોત
મહિમા દિવ્ય તમારો તેમ, બુદ્ધિ મારી પહોંચે કેમ?

નીલકમળસમ શ્યામ શરીર, જટામુકુટ ધાર્યા મુનિ ચીર,
કર શારચાપ કમર તૂણીર, નમું નિરંતર શ્રી રઘુવર.

મોહવિપિન દહનાર કૃશાનુ, સંતકમળ કાનનના ભાનુ,
નિશિચરકરિમંડળ મૃગરાજ, રક્ષો અમને ભવખગબાજ.

અરુણ કમળસમ નયન સુવેશ, સીતાનયન ચકોરનિશેશ;
હરઉરમાનસ બાલમરાલ, નયન રામ ઉરબાહુ વિશાળ.

સંશય સર્પગ્રસન ઉરગાદ, શમન સુકર્કશતર્કવિષાદ;
ભવભંજન રંજન સૂર યૂથ, રક્ષો અમને કૃપાવરૂથ.

નિર્ગુણ સગુણ વિષમ સમરૂપ, જ્ઞાનગિરાગોતીત અનૂપ;
અમલ અખિલ અનવદ્ય અપાર, નમન રામ ભંજન ભવભાર.

ભક્ત કલ્પદ્રુમ આત્મારામ, હરતા ક્રોધ લોભ મદ કામ;
અતિ નાગર ભવસાગરસેતુ રક્ષો નિત દિનકર કુળકેતુ.

અતુલિત યશપ્રતાપ બળધામ, કલિમલ વિપુલ વિભંજનનામ
ધર્મકવચ નર્મદ ગુણગ્રામ, કલ્યાણ કરો રઘુપતિ રામ.

વિરજ તમે વ્યાપક, અવિનાશ સૌના હૃદયે કરતા વાસ;
તોપણ લક્ષ્મી સીતા સંગ વસો ઉરે રેલી રસગંગ.

નિર્ગુણ સગુણ તમોને જાણે ભલેને અંતર્યામી માને,
કોશલપતિ રાજીવનયન કરો હૃદય મુજ દિવ્ય અયન.

સ્વામી મારા રામ ને હું રઘુવરનો દાસ,
ટળે નહીં અભિમાન એ સ્વપ્ને પણ વિશ્વાસ.

મુનિના વચન સુણી પ્રસન્ન રામ વદ્યા,

ઇચ્છાનુસાર પ્રેમથી માગો વર હમણાં.

મુનિ બોલ્યા મુજને નથી સમજ માગવાની,
જાણું સત્યાસત્યને ના હું અજ્ઞાની.

ભક્તોને સુખકર તમે રઘુનંદન રસરૂપ,
આપો સમજો યોગ્ય તે મુજને હે જગભૂપ !

જ્ઞાન ભક્તિ વૈરાગ્ય ને ગુણ વિવેક વિજ્ઞાન
રઘુવરે કહ્યું, પામતાં બનો સદાય નિધાન.

મુનિ બોલ્યા માંગુ હવે મનગમતું વરદાન,
કરો પ્રદાન કૃપા કરી ધન્ય થાય કે પ્રાણ.

અનુજ જાનકી સહ પ્રભો ધનુષ બાણધર રામ
હૃદયગગન મારા વસો ઇન્દુ જેમ નિષ્કામ.

રમાનિવાસે પ્રેમથી તરત તથાસ્તુ કહ્યું,
અગસ્ત્ય ઋષિ પાસે જવા સુખે પ્રયાણ કર્યું.

*

અગસ્ત્ય ઋષિના આશ્રમમાં

ગુરૂદેવ અગસ્ત્યને મળવા ચાલ્યા સત્સંગ મુનિવર કરવા,
વાટે વર્ણવતાં ભક્તિ અનૂપ આવ્યા આશ્રમે સુરનરભૂપ.

ગયા સુતીક્ષ્ણ મુનિ ગુરૂ પાસે, બોલ્યા હૈયાને ભરતાં હાસે,
જેની જપતાં કરો તમે સેવ તે જ આવ્યા છે દેવોના દેવ.

નાથ કોશલાધીશ કુમાર આવ્યા રામ જગત આધાર,
સુણી દોડ્યા મહામુનિ પ્રેમે, હૈયું હાથ રહ્યું ના કેમે.

નેત્ર પ્રેમના જલથી છવાયાં, બીજ રાગનાં હૃદયે વવાયાં;
નમ્યા ચરણકમળ બંને ભ્રાત, પૂછી મુનિએ કુશળતાની વાત.

ભેટી અર્પ્યા સરસ આસન, બોલ્યા ધન્ય કો મારાશો જન;
પામ્યું સુખ ઋષિમુનિનું વૃંદ હરખ્યું અવલોકી આનંદકંદ.

મુનિમંડળ અભિમુખ બની શાંત વિરાજ્યા રામ;
શરદચંદ્રને નીરખતું ચકોરગણ અભિરામ.

તમારા થકી ગુપ્ત ના કંઇયે મુનિરાજ,
માર્ગ બતાવો અસુરને સર્વ મારવા કાજ.

હરખાયા મુનિ સાંભળી પ્રભુકેરી વાણી,
મહિમા શેં સમજી શકે ભજન વિના પ્રાણી.

માયા ઉંબરના વૃક્ષ જેવી સૃષ્ટિ એથી વિવિધ ફળી કેવી;
જીવ ચરાચર જંતુસમાન વસે એમાં ધરી અજ્ઞાન.

ફળભક્ષક કઠિન કરાળ ડરે ભયથી તમારા કાળ;
તમે સૃષ્ટિપતિ છો સ્વામી, પૂછો તોપણ મોહને પામી.

વસો હૃદયકમળમાં મારા સીતાલક્ષ્મણ સાથે પ્યારા,
ભક્તિ વૈરાગ્ય દો સત્સંગ પ્રીત ચરણકમળની અભંગ.

તમે બ્રહ્મ અખંડ અનંત અનુભવગમ્ય ભજે તેને સંત,
જાણું નિર્ગુણ એવું સ્વરૂપ છતાં ચાહું સગુણ વધુ રૂપ.

પંચવટી નામે પુનિત પરમ મનોહર સ્થાન,
દંડકવન પાવન કરો ધન્ય કરી મુનિપ્રાણ.

મુનિની અનુમતિ મેળવી ચાલ્યા ત્યાંથી રામ,
પંચવટી પાસે તરત પહોંચ્યા સુખના ધામ.

સંગ જટાયુતણો થયો પરસ્પર પ્રેમ;
કુટિ બાંધી ગોદાવરી પાસ રહ્યા પ્રભુ એમ.

*

પંચવટીમાં

કર્યો જ્યારથી રામે ત્યાં વાસ થયા નિર્ભય મુની સુખી ખાસ,
નદી ગિરિવન તેમ તળાવ બન્યાં પ્રતિદિન સુંદર સાવ.

ખગમૃગવૃંદ કરતાં આનંદ, ગૂંજે મધુપ મધુર સાનંદ;
રહે રામ પોતે જે વન એનું ભાગ્ય જાણે કવિજન.

પેખી પ્રભુને વને સુખાસનમાં કહ્યું લક્ષ્મણે છળહીન સ્વરમાં,
દેવમુનિને ચરાચરસ્વામી, પ્રભુ જાણે પૂછી રહ્યો નામી.

કહો સમજાવીને સર્વ મુજને જેથી સેવું તમારી રજને;
કહો જ્ઞાન વૈરાગ્ય ને માયા ભક્તિ જેથી તમે કરો દાયા.

જીવ ઇશના ભેદને સમજાવો રઘુરાય,
થાય ચરણરતિ, શોક ભ્રમ મોહ બધોયે જાય.

કહું સંક્ષેપમાં સમજાવી, બોલ્યા રામ સુણો ધ્યાનમાં લાવી;
હું ને મારું તું તારું માયા, એણે વશ કર્યા રઘુરાયા.

મન ઇન્દ્રિયો જ્યાં સુધી જાય, જાય માયાતણી ત્યાં છાંય;
એના વિદ્યા અવિદ્યા ભેદ, બંને જાણ્યે મળે નિર્વેદ.

દુષ્ટ એક અતિદુઃખરૂપ પડ્યો જીવ જેથી ભવકૂપ,
ગુણવાળી રચે જગને જે પ્રભુપ્રેરિત બળહીન છે તે.

જેમાં માનાદિ દોષ ન કોઇ, રહે બ્રહ્મ ચરાચર જોઇ,
તેને જ્ઞાન નકામું ગણ્યું વિદ્વાને, કોઇ વિરલા જનો એને માણે.

સિદ્ધિ ત્રિગુણને તૃણસમ ત્યાગે જીવે રાગી પ્રભુના જ વૈરાગે;
માયા ઇશ પોતાને ન જાણે તેને જીવ વિદ્વાનો માને.

બંધ મોક્ષપ્રદ સર્વ પર માયાપ્રેરક જે
પૂર્ણ મુક્ત અજ અમર એ શિવ ઇશ કહ્યા છે.

ધર્મથકી વૈરાગ્ય ને થાય યોગથી જ્ઞાન,
જ્ઞાન મોક્ષપ્રદ છે સદા, કરતા વેદ વખાણ.

પરંતુ જેથી પીગળી પ્રસન્ન તરત બનું
તે તો મારી ભક્તિ છે ભક્તનસુખદ ગણું.

એ સ્વતંત્ર એને નથી અવલંબન કો અન્ય,
જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન છે એને અધીર ધન્ય.

ભક્તિ મેં અનુપમ કહી શાશ્વત સુખનું મૂળ,
સાંપડતી તે સંત જો થઇ જાય અનૂકુળ.

સુગમમાર્ગથી એ મને પ્રાણી પ્રાપ્ત કરે;
સાધન ભક્તિનાં કહું જેથી હેતુ સરે.

પહેલાં વિપ્રચરણ અતિપ્રીત, કરવાં કર્મ રાખી શ્રુતિરીત,
એથી પ્રગટે વિષય વૈરાગ્ય ત્યારે ખીલે છે ભક્તનું ભાગ્ય.

ઉપજે મુજ ધર્મમાં અનુરાગ, પ્રાણ પામે નવીન સુહાગ;
દ્રઢ શ્રવણાદિ નવભક્તિ થાય, મારા લીલામાં રતિ જાગી જાય.

સંતચરણોમાં જેને હો પ્રેમ, મન કર્મ વચને દ્રઢ નેમ,
મને માતા પિતા ગુરૂદેવ પતિ બંધુ, જાણી કરે સેવ.

થાય રોમાંચ મુજ ગુણ ગાતાં, બને ગદગદ લોચન રાતાં,
કામ દંભ નથી મદ જેને સદા વશ હું રહું છું તેને.

મન વાણી કર્મે મને ગતિ ગણતાં નિષ્કામ
ભજે ભાવથી એહના ઉરે કરું વિશ્રામ.

ભક્તિ યોગના શ્રવણથી લક્ષ્મણ સુખ પામી
રહ્યો રામના ચરણમાં નેહથકી નામી.

*

શૂર્પણખાનો પ્રસંગ

જ્ઞાન તથા વૈરાગ્યની વાત કહેતાં એમ
વીત્યા થોડા દિવસ ત્યાં પ્રવાહની જેમ.

શૂપર્ણખા રાવણની બેન નાગિણીસમી દારુણનેમ
આવી પંચવટી સ્થળમાં બની વિકળ જેવી ક્ષણમાં.

પિતાપુત્ર કોઇ પણ હોય પુરૂષ મનોહર જોતાં કોય,

વિકળ બને અધમ સ્ત્રીજન રોક્યું ના રોકાયે મન.

રુચિર રુપને એ ધારી સ્મિત કરતાં બોલી નારી,
પ્રભુ પાસ જઇ મુગ્ધ બની પ્રકટ કરીને પ્રીતિ ઘણી.

તમારા સમો પુરુષ ન ક્યાંય, મારી મળે ન જગમાં છાંય,
યોગ રચ્યો વિધિએ કેવો વિરલ છતાં ચોક્કસ જેવો.

ત્રિભુવનમાં મેં શોધ કરી મારે યોગ્ય શક્યું ન મળી
કુંવારી રહી એથી હું, પ્રસન્ન તમને પેખી છું.

તમને જોઇ મન માન્યું, અવસર આ અનુપમ જાણું.

બોલ્યા અખિલ જગતના તાત, અવિવાહિત મુજ નાનો ભ્રાત;
ત્યારે લક્ષ્મણ પાસ ગઇ, લક્ષ્મણે મધુર વાણ કહી.

હું તો એમનો ક્ષુલ્લક દાસ પરાધીન છું પડેલ પાશ,
તેથી મળશે તને ન સુખ સુંદરી થશે ઉલટું દુઃખ.

કોશલપુરના રાજ છે પ્રભુ સમર્થ પોતે,
શોભે સઘળું તેમને જે કરતાં હો તે.

દાસ ચહે સુખ ભિક્ષુક માન વ્યસની ધન યશ લોભી મહાન,
ઇચ્છે શુભ ગતિ વ્યભિચારી, ફળને ચાર અહંકારી.

નભને દોહી ચાહે દૂધ એ સૌ જનને કહ્યા અબુધ
અસંભવ બને સંભવ કેમ, લોહ બને કેમ કરી હેમ?

આવી નારી રઘુવર પાસ, લક્ષ્મણ પાસ પાઠવી ખાસ;
કહ્યું લક્ષ્મણે જે નિર્લજ્જ થશે તે તને વરવા સજ્જ.

ત્યારે રઘુવર પાસ ગઇ રૂપ ભયંકર ધરી ફરી;
સીતાને જોઇ ભયભીત સૂચન રામે કર્યું સપ્રીત.

શૂર્પણખાને લક્ષ્મણે નાક કાનથી હીન
કરી પછી લંકેશને પડકાર સમી દીન.

બની ગઇ અતિશય વિકરાળ, વહી રક્તની તનથી ધાર;
ખરદૂષણના જપતાં જાપ પહોંચી કરતાં ઘોર વિલાપ.

બંધુ ઉભય તમને ધિક્કાર પરાક્રમ ભલે હોય અપાર.
શૂર્પણખાની કથા સુણી સેના કરી સુસજ્જ ઘણી.

દોડ્યાં નિશિચર નિકર વરૂથ જ્યમ સપંખ કાજળગિરિજૂથ
નાના વાહન નાનાકાર નાનાયુધધર ઘોર અપાર.
અશુભરૂપ શ્રુતિ નાકવિહીન અગ્ર કરી શૂર્પણખા ખિન્ન.

અનેક અપશુકનો થયા અતિકરાળ તે કાળ,
અસુરો ગણકાર્યા નહીં ખાવા યમના માર.

કરવા લાગ્યા ગર્જના શત્રુનો ધિક્કાર,
ઉડવા માંડ્યા વ્યોમમાં કરી હર્ષજયકાર.

બેય બંધુને કો કહે જીવતા પકડી લો,
મારી નાખો સ્ત્રી હરી ઘોર દંડને દો.

નભમંડળ ધૂળે ગયું છેક છવાઇ ત્યાં,
લક્ષ્મણને ત્યારે કહ્યાં વચનો રામે આ.

ગિરીગુફામહીં રાખવી સીતા હવે ઘટે,
રાક્ષસસેના વિણ આવા યુદ્ધ નહીં જ મટે.

પ્રભુની વાણી સાંભળી લક્ષ્મણ સીતા સાથ
ધનુષબાણ ધારી ગયો ગિરમાં ઘડતાં ઘાટ.

રામે રાક્ષસ સૈન્યને આવેલું જાણી
ધનુષ્ય ચઢાવ્યું હરખતાં ક્રીડાસમ માની.

કોદંડ કઠિન ચઢાવનાર શિર પર જટા બાંધતા
શ્રીરામ શોભી રહ્યા કેવા કમર ભાથું ધારતાં;
રાક્ષસસમૂહ તરફ પ્રતાપી નેત્રથી નીરખી રહ્યા,
મદમત્ત હસ્તિસમૂહને વનરાજ જેમ તજી દયા.

પકડો પકડો બોલતાં આવ્યા રાક્ષસ મત્ત,
રઘુવરને દેખી બન્યા નિમીષમાત્રમાં સ્તબ્ધ.

બાણ શક્યાં ના રામ પર છોડી રાક્ષસ ઘોર;
ખરદૂષણ બોલ્યાં ખરે કુમાર આ છે ઓર.

માનવમાં ભૂષણસમા સુંદર રાજકુમાર,
નાગ સુરાસુર મનુજ નર જોયા અમે અપાર.

જીત્યા અનેકને હણ્યા જીવનભર પણ આ
સુંદરતા જોઇ નથી ક્યાંયે ત્રિભુવનમાં.

કરી ભગિનીને એણે કુરૂપ તોય વધ યોગ્ય છે ના અનૂપ
આપી તરત છુપાવેલી નારી જાય શાંતિથકી ઘેર ન્યારી.

સુણી દૂત દ્વારા સંદેશ બોલ્યા સ્મિત કરતાં અખિલેશ,
અમે ક્ષત્રિય કરતાં શિકાર, પશુને શોધી રહ્યા હરકાળ.

બલી રિપુથી ના લેશ ડરીએ, કાળ આવે છતાંયે લડીએ;
અમે મનુજ દનુજ દમનારા, વનમાં રક્ષા મુનિની કરનારા.

અમે બાળક નાશક ખલના, જાવ પાછા જો બાહુમાં બળ ના;
અમે યુદ્ધવિમુખને કદીયે નવ શરણાગતોને હણીએ.

સમરે છલન શત્રુ પર કરવી કૃપા વળી
કાયરતા એને કહી નિર્બળતા સઘળી.

ખરદૂષણનું હૃદય એ શબ્દે જલી રહ્યું,
પકડો કેદ કરો હવે ઉભયે એમ કહ્યું.

શરચાપ તોમર સાંગ બરછી પરશુ પરિઘ કૃપાણની
સાથે ભયંકર વીર અસુરો દોડતાં રણમાં ગયા;
રામે કર્યો ટંકાર ધનુનો ભયાનક સૌથી પ્રથમ,
સૌ બધિર વ્યાકુળ રાક્ષસો એથી અચેતસમા થયા.

સશક્ત રિપુને સમજતાં સાવધ બન્યા સર્વ
શસ્ત્રાસ્ત્રો વરસાવવા માંડ્યા માની પર્વ.

કાપી નાખ્યા આયુધો તલસમાન જાણી
રામે શર છોડ્યાં ધનુષ કર્ણ સુધી તાણી.

સર્પસમાં કુત્કારતાં કાળદૂતશાં બાણ
નીરખી નાઠા સમરથી અસુર રક્ષવા પ્રાણ.

કરવા લાગ્યા રામ પર આયુધતણો પ્રહાર,
પ્રભુએ પણ બળ વાપરી છોડ્યાં બાણ અપાર.

કપાઇ રહ્યા રાક્ષસો, ઉર શિર ભુજ કર પાય
જ્યાં ત્યાં પૃથ્વી પર, સર્વ બન્યા અસહાય.

ચિત્કારો કરતાં રહ્યા ઘોર વાગતાં બાણ,
ઢળ્યાં ધડો ધરતી ઉપર કરતાં શબ્દ કરાળ.

તનના શત ભાગો થતાં છતાં કરી માયા
લડવા માટે ઉઠતા જાતુધાનજાયા.

વ્યોમે મસ્તક ધડ ભુજ દોડી રહ્યાં ભમી,
કંક કાગ શૃંગાલની જોડી રહી જમી.

ખોપરી કરી એકઠી પિશાચપ્રેત રહ્યાં,
તાલ વીર વૈતાલ ને આપી રહ્યા ઘણાં.

નાચ યોગિની નાચતી, આંતરડા સાથે
ગીધ ઉડતાં શિશુસમાં પતંગસહ હાથે.

નીરાઇ છાતી લઇ મરેલ પડછાયા
કણસતા હતા વીર કૈં મૂકીને માયા.

વ્યાકુળ દેખી સૈન્યને ત્રિશિરા ખરદૂષણ
લડવા લાગ્યા ઘેરતાં રઘુકુળનાં ભૂષણ.

માયાપતિએ એ સમે લીલા દિવ્ય કરી,
રામરૂપ જોઇ વિવિધ અસુરો રહ્યા મરી.

રામ રામ બોલી તજ્યાં શરીરને અસુરે,
રામકૃપાથી પળમહીં પહોંચ્યા મોક્ષપુરે.

દેવોએ હર્ષિત બની પુષ્પો વરસાવ્યાં,
વાદ્ય વગાડ્યાં સ્તુતિ કરી, આદર દરશાવ્યા.

*

રામે રિપુને જીત્યા એવું જાણી, થયા નિર્ભય સુર મુનિ પ્રાણી;
સીતા લક્ષ્મણ સાથે આવી, મૂર્તિ મનહર રામની ભાવી.

શ્યામ મૃદુ અંગને લાગી જોવા, લાગી આંખ આનંદથી રોવા.
રામે પંચવટીમાં એમ કરી લીલા કરવા મુનિક્ષેમ.

સુખ સુરમુનિજનને આપ્યું, કષ્ટ મહીમંડળનું કાપ્યું;
દેખી ખરદૂષણનો નાશ ગઇ શૂર્પણખા રાવણ પાસ.

બોલી ક્રોધે ભરાઇ ભારે પાડ્યો દેશખજાનો વિસારે,
કરે પાન સુએ દિનરાત, શિર શત્રુ છતાં ભૂલ્યો જાત.

રાજ્ય નીતિ વિણ, ધર્મ વિના ધન, સમર્પણ વિના કર્મ,
વિદ્યા વિના વિવેક ન સોહે, ટાળે નહીં અધર્મ.

યતિ કુસંગથી, કુમંત્રથી નૃપ, અહંકારથી જ્ઞાન,
પ્રીત પ્રણયના વિના ના ટકે મદિરાપાને ભાન.
મદથી ગુણિયલ નાશ પામતા, નીતિ સુણી મેં ખાસ.
શત્રુ રોગ પાવક પાતક ને સર્પ વળી સ્વામી
સ્વપ્ને પણ નાના ના ગણવા હો નામી અનામી.
એમ કહીને શૂર્પણખા ત્યાં રડવાને લાગી.

રડવા લાગી શોકથી કહેવાને લાગી,
દશકંધર જોને દશા મોહથકી જાગી.

જીવે છે તું તે છતાં અમંગલ દશા થાય

સાધારણ જન તો પછી કહેવાને ક્યાં જાય?

*

સભાજનો અકળાઇ ઉઠ્યા સમજાવી એને
શાંત પાડવા લાગ્યા સઘળા નેહ ભરી નેને.

કોણે કાપ્યા કાન નાકને કહે કથા મુજને,
જીવું છું ત્યાં સુધી કષ્ટ દે કોણ લેશ તુજને?

લંકાપતિના સુણી શબ્દને શૂર્પણખા બોલી;
અનુકૂળ થયો રાવણ એથી દિલડું રહ્યું ડોલી.

અવધ નૃપતિ દશરથના જાયા મૃગયા માટે અરણ્ય આવ્યા;
પુરૂષસિંહની એવી કરણી નિશાચર રહિત કરશે ધરણી.

જેના ભૂજબળથકી દશાનન, નિર્ભય વિચરે ઋષિમુનિ કાનન
શિશુસમ પણ એ કાળ સમાન પરમધીર ધન્વી ગુણવાન.

અતુલિત બળપ્રતાપ બે ભાઇ ખલવધરત સુરમુનિ સુખદાયી;
શોભાધામ રામ છે નામ, સંગ સુંદરી યુવતી શ્યામ.

રૂપરાશિ વિધિ નારી બતાવી, રતિ શતકોટિ જાય સૌ વારી;
રામાનુજે કરી ઉપહાસ કાપ્યાં નાક કાન મુજ ખાસ.

ભગિની તુજ મુજને જાણી કહી વ્યંગમય કટુ વાણી;
ખરદૂષણ મદદે આવ્યા સૈન્ય સહિત પણ ના ફાવ્યા.

ખરદૂષણ ત્રિશિરાનો નાશ સુણી થયો લંકેશ હતાશ;
અંગ બધાં બળવા લાગ્યાં, પાવક ક્રોધતણા જાગ્યા.

ભગિનીને સમજાવતાં બળનાં કર્યાં વખાણ,
ચિંતાતુર હર્મ્યે ગયો ઊંઘી શક્યો ન પ્રાણ.

સુરનર અસુર નાગ ખગમાંહ્ય મારા સેવકની ના છાંય,
ખરદૂષણ મુજશા બળવંત મારે કોણ વિના ભગવંત?

સુર રંજન ભંજન મહીભાર જો પ્રભુએ લીધો અવતાર

વેર કરું હઠપૂર્વક હું તો પ્રભુબાણે પ્રાણ તજું.

તામસ તનથી ભજન ન થાય, મન ક્રમ વચને વેર ઉપાય;
હશે મનુજ એ રાજકુમાર જીતીને તો હરીશ નાર.

એમ વિચારી રથમહીં ગયો એકલો એ
સમુદ્રતટ પર રાવણ મળવા મારીચને.

*

રાવણ અને મારીચ

લક્ષ્મણ લેવાને ગયો અરણ્યમાં ફળકંદ,
જનકસુતા પ્રત્યે વદ્યા હસી કૃપાસુખવૃંદ.

પ્રિયા રુચિરવ્રત ધર્મસુશીલા, કરું મનોહર માનવલીલા;
કરું નિશાચરનો હું નાશ કર ત્યાં સુધી અનલમાં વાસ.

રામે વાર્તા કહી વખાણી; પ્રભુપદ પુનિત હૃદયમાં ધારી
સમાઇ ગઇ અગ્નિમહીં, ખબર અન્યને પડી નહીં.

રાખ્યું સીતાએ પ્રતિબિંબ પોતાના સરખું સુવિનીત,
શીલ સ્વભાવ રૂપ નિજ જેમ, વસી રહી પોતે હો તેમ.

*

દસમુખ મળ્યો તરત મારીચ, નમ્યો સ્વાર્થરત સકામ નીચ;
નમન નીચનું દુઃખદ ઠરે, અંકુશ ધનુ જ્યમ સર્પ ખરે.

નમે વળી માંજારી તોય વિશ્વાસ કદી કરે ન કોય.
ભયકારક ખલની પ્રિય વાણી હેમપાત્રમાં જ્યમ વિષપાણી.

મારીચે પૂજા કરી સાદર પૂછી વાત,
આવ્યા એકલ કેમ ને વ્યગ્ર કેમ છો તાત?

દશમુખે કથા સૌ કહી પછી સહિત અભિમાન;
માયા મૃગ બનવા કહ્યું હરવાને નૃપનાર.

મારીચ વદ્યો નરરૂપે ચરાચરતણા ઇશ,

વેર એમની સાથ ના કરીશ તું દસશીશ.

એ છે શાસક સર્વના જન્મ મરણ સ્વામી,
પ્રભાવ બળને એમના પુરો ગયો પામી.

વિશ્વામિત્રમખે મને ફરા વિનાનું બાણ
માર્યું, સો યોજન પડ્યો પળમાં હું બેભાન.

વેર એમની સાથ ના કરવામાં કલ્યાણ,
છોડી દે તું એમનું મલિનભાવથી ધ્યાન.

ભૃંગકીટ જેવી થઇ મારી હવે દશા,
ઉભયબંધુને નીરખતો સર્વસ્થળે જગમાં.

માનવ છે તોપણ ઘણાં શૂરવીર છે તે;
વિરોધ કરવાથી નહીં ધાર્યો હેતુ સરે.

હણી સુબાહુ તાડકા તોડ્યું હરકોદંડ,
ખરદૂષણ ત્રિશિરા હણ્યાં તે ન મનુજ; ભગવંત.

કુશળ વિચારીને કરો ગૃહપતિ હવે પ્રયાણ;
સુણતાં રોષે રાવણે દીધી ગાળ કરાળ.

મૂઢ, બોધ આપે મને ગુરૂની પેઠે તું,
પરંતું આખા જગતમાં અજોડ યોદ્ધો હું.

કર્યું તરત ત્યારે અનુમાન શસ્ત્રી મર્મી શઠ ધનવાન
વૈદ ભાટ કવિ કે યજમાન નવ વિરોધથી ના કલ્યાણ.

કરી રહ્યો મારીચ વિચાર હણશે લંકાપતિ તત્કાળ;
મરવાનું તો છે જ ખરે, રામબાણથી મુક્તિ મળે.

બંને બાજુ મરણ જોયું, રામવિચારે મન મોહ્યું
જાગ્યો હર્ષ પરમ મનમાં દર્શન કરવા રઘુવરનાં.

નિજ પરમપ્રીતમને વિલોકી સફળ મુજ લોચન થશે,

પામીશ સુખ શ્રી અનુજ સાથે રામપદ મન લાગશે.
નિર્વાણપ્રદ છે ક્રોધ, ભક્તિ જેમની પ્રભુ વશ કરે,
સુખસિંધુ શ્રીહરિ તે સ્વહસ્તે હણે છો મુજને શરે.

મારી પાછળ દોડતાં ધારી ધનુ ને બાણ,
નિહાળીશ પ્રભુ ફરી ફરી ધન્ય કરીને પ્રાણ.

*

સીતાહરણ

વનની પાસે દશાનન આવ્યો ત્યારે મારીચે મૃગવેશ ધાર્યો;
રૂપ વિચિત્ર ના વર્ણવાય, મણિમંડિત કનકની કાય.

અંગેઅંગ મનોહર વેશ જોઇ વૈદેહી મૃગને વિશેષ
બોલી, રઘુવર દેવ કૃપાલ, જુઓ મૃગની સુસુંદર છાલ.

સત્યવ્રત એને લાવો મારી; ઉઠ્યા રઘુપતિ હર્ષને ધારી,
જાણી લીધું બધુંયે કારણ કરવા સુખદુઃખ કેરું મારણ.

જોઇ મૃગને કમર લીધી બાંધી, દિવ્ય શરને ધનુષથી સાંધી
કહ્યું લક્ષ્મણને વનમાંહી ફરે અગણિત અસુરો આંહી;
બુદ્ધિબળને સંજોગ વિચારી રક્ષા સીતાની કરજે ન્યારી.

પ્રભુને નીરખી નાચવા માંડ્યો મૃગ વનમાં,
રઘુવર એને અનુસર્યા ધનુષસહિત કરમાં.

નિગમ નેતિથી ધ્યાનમાં શિવ પણ ના પામ્યા
માયા મૃગને દેખતાં તે પાછળ ધાયા.

પાસ આવતો તે વળી દૂર જતો ભાગી,
પ્રગટ થતો ક્યારેક ને ગુપ્ત થતો રાગી.

પ્રગટ ગુપ્ત બનતો તથા પુષ્કળ છળ કરતો
દૂર ગયો પ્રભુને લઇ હિંમતને હરતો.

રામે તાકી છેવટે માર્યું બાણ કરાળ,

તરત ધરિત્રી પર પડ્યો તીવ્ર કરી પોકાર.

ઉચ્ચાર્યું એણે પ્રથમ લક્ષ્મણકેરું નામ,
મનમાં યાદ કર્યા પછી સ્નેહ થકી શ્રીરામ.

અંતસમય નિજ દેહને પૂરો પ્રગટ કર્યો,
રામ રામ રટતાં રસે નશ્વર દેહ તજ્યો.

ઓળખતાં અંતરતણો એનો અતિ અનુરાગ
મુનિને દુર્લભ ગતિ ધરી કર્યો પરમ બડભાગ.

પુષ્પો વરસાવ્યાં, સુરે ગાતાં પ્રભુ ગુણગાન;
નિજપદ અર્પ્યું અસુરને દીનબંધુ જગપ્રાણ.

આર્તવચનો સુણીને સીતા બોલી લક્ષ્મણ પ્રત્યે સભીતા,
જાવ વેગે સંકટમાં છે ભ્રાત; કહ્યું લક્ષ્મણે હસતાં, માતા !

જેનો માત્ર ભ્રૂકુટિવિલાસ કરે સૃષ્ટિ સર્જનને વિનાશ,
એને સ્વપ્નેય સંકટ ક્યાંથી, ભીતિ છોડી દો સઘળી આથી.

મર્મવચનો વૈદેહી બોલી, મન લક્ષ્મણનું ગયું ડોલી;
હરિપ્રેરિત હરિની માયા નિત્ય નચવે છે રંક ને રાયા.

વનદિશાતણા દેવને સોંપી સીતાને
રાવણશશિના રાહુશા ચાલ્યા મળવાને.

લક્ષ્મણ અંતે રામને, મન પાછળ મૂકી;
માનવ પ્રેર્યા કાળના સમય જતા ચૂકી.

*

અવસર દેખીને લંકેશ આવ્યો ધારી યતિનો વેશ,
શ્વાન જેમ ચોરી કરવા સભીત સીતાને હરવા.

સુરાસુરો ભયથી જેના રાતે ના ઉંઘી શકતા,
દિવસે પૂરા ના જમતા આવ્યો તે ડરતાં વનમાં.

કુમાર્ગગામી બનતાં લેશ રહે નહીં બળબુદ્ધિતેજ,

જાણી અતિથિ કંદમૂળફળ સીતાએ આપ્યાં બહુમૂલ,
બોલ્યો ત્યારે કપટ કરી ઘરની ભિક્ષા રહે મળી.

ગ્રહણ કરું ના કિન્તુ તે, સુંદરી મને ભિક્ષા દે
બહાર આંગણથી આવી, ભિક્ષા એ જ ગમે ખાવી.

વિધિગતિ કાળ કઠિનતાથી સીતાએ રેખા ત્યાગી
પગ મૂકવા આંગણની બહાર, યતિરૂપે જોયો ના કાળ.

જગને પોષે, અઘ હણે, કરે સકળ સુરકાજ
તે સીતા સમજી નહીં લંકેશ કપટ સાજ.

*

વાર્તા વિવિધ સુસ્વાદુ સુણાવી નીતિ ભય બળ પ્રીત બતાવી;
કહ્યું વૈદેહીએ યતિરાજ, વદ્યાં વચનો દુષ્ટ જેવાં આજ.

ત્યારે રાવણે રૂપ બતાવ્યું નામ પોતાનું ને સંભળાવ્યું;
બોલી ભયથી સીતા ધારી ધીર, હવે આવી ગયા રઘુવીર.

ક્ષુદ્ર સસલું સિંહણને ચાહે, પડે પતંગ દીપકદાહે,
મને લંકેશ ચાહે તું એમ પડ્યો મૃત્યુના મુખમાં જેમ.

સુણી શબ્દ ભરાયો રોષે તોયે હસતાં અસામાન્ય હોંશે
મનથી વંદી સીતાના ચરણે લંકાપતિએ અનુભવ્યું સુખને.

ક્રોધાતુર રાવણ લઇ સીતાને રથમાં
સભય પછી આગળ વધ્યો ગગનતણા પથમાં.

*

સીતાએ આતુર બની કર્યો કઠોર વિલાપ,
અજોડ વીર સમસ્ત શ્રીરામ જગમાં આપ.

ક્યો થયો અપરાધ કે દયાહીન બનતાં
વિસર્યા મુજને આર્તિહર આશ્રિત સુખ ધરતાં !

રઘુકુળ સરોજ સુર્ય હે, લક્ષ્મણનો ના દોષ,

ફળ પામી હું, મેં કર્યો અનુચિત સાચે રોષ.

કૃપા અખૂટ છતાં તમે રહી ગયા છો દૂર,
તણાઇ રહી આર્ત હું ઘોર વિપત્તિપૂર.

વિપત્તિ તમને કોણ આ સંભળાવશે ઘોર;
જડચેતન જીવો બન્યા શોકિત સુણતાં શોર.

*

જટાયુની સેવા

ગીધરાજે સુણી આર્તવાણી નારી રઘુતિલકની જાણી;
લઇ અધમ નિશાચર જાય મ્લેચ્છ જે રીતે કપિલા ગાય.

સીતા પુત્રી પામીશ ન ત્રાસ, કરું રાક્ષસકેરો નાશ,
દોડ્યો પક્ષીરાજ કહી એમ છૂટ્યું ગિરિ પ્રતિ વજ્ર હો જેમ.

દુષ્ટ કેમ ઊભો ના રહેતો, નભે નિર્ભય વધતો રહેતો,
મને ઓળખતો નવ લેશ, બોલ્યો પોકારી એમ ખગેશ.

એને દેખી કૃતાંતસમાન કર્યું દસકંધરે અનુમાન,
છે આ મૈનાક પર્વત ભારે, વિષ્ણુ ગરુડ મારું બળ જાણે.

વૃદ્ધ પળ પછી ઓળખ્યો જટાયુને એણે,
બોલ્યો મરશે યુદ્ધમાં લડશે તો કેમે.

દોડ્યો ગીધ ક્રોધાતુર ત્યારે છોડી જાનકીને જા અત્યારે
ક્ષેમકુશળ નગરે તારે નહિં તો દંડ ભોગવશે ભારે.

રામરોષ પાવક અતિઘોર, જલશે શલભશું કુળ કરી શોર;
તારો દેખાવ આજનો ઓર, સુખી થાય કદી નવ ચોર.

એણે પકડી રાવણના કેશ મૂકી દયાતણો લવલેશ
કરી વિરથ પૃથ્વી પર નાખ્યો, ઉરે રામના રાગને નાખ્યો.

ધાયલ કાયાને કરી કર્યો ઘડી બેહોશ,
સીતાને મુક્તિ ધરી પાછો ફર્યો સરોષ.

લંકાપતિએ ક્રોધથી કાઢી ઘોર કટાર,
કાપ્યા બાહુ જટાયુના દયા તજી તત્કાળ.

અદભૂત કર્મ કરી સ્મરી સ્નેહે રામ વળી
જટાયુ પૃથ્વી પર પડ્યો પ્રભુનું ધ્યાન ધરી.

સીતાને રથ પર પછી બેસાડી જલદી
ચાલ્યો રાવણ ગગનના માર્ગથકી ભયથી.

વ્યાધિવશ જાળે પડી મૃગલીશી ભયભીત
ચાલી સીતા વ્યોમમાં સ્મરી રામની પ્રીત.

વાનર ગિરિ પર દેખતાં બોલીને હરિનામ
નાખ્યું વસ્ત્ર ઉતાવળે કરવા માટે કામ.

ભયપ્રીત બતાવી છતાં દુષ્ટ ગયો હારી;
અશોકવન રાખી કરી સુવિધાને સારી.

*

જટાયુને રામદર્શન

માયામૃગ પાછળ ગયા જે રીતે શ્રીરામ
એ આકૃતિ અંતર ધરી સીતા રટતી નામ.

રામે અનુજને આવતા જોઇ કહ્યું ઉલ્લાસ સઘળો ખોઇ,
છોડી એકલી જનકસુતાને મારી આજ્ઞાને ઉલ્લંઘી શાને ?

ફરે નિશિચર વને આ, હશે વૈદેહી આશ્રમમાં ના
એવું મન મારું કહે આજે વાજાં જાણે વિપત્તિના વાજે.

વંદી ચરણમાં લક્ષ્મણ બોલ્યો, દોષ મારો ના, રોષ ના ઢોળો;
બંને ગોદાવરીતટ આવ્યા, શાંત આશ્રમે સૂના સિધાવ્યા.

દેખી આશ્રમ જાનકીહીન બની વ્યાકુળ સામાન્ય દીન
જન પ્રાકૃત જેવા રામ લાગ્યા રડવા મુકી આરામ.

ગુણખાણ હે જાનકી સીતા, શીલસંયમ પ્રેમ પુનિતા,
માંડ્યા કરવા શ્રીરામ વિલાપ સીતા સીતા સીતા જપી જાપ.

સમજાવ્યાં અનુજે છતાં કરતાં શોક રહ્યા,
લતાવૃક્ષની પંક્તિને શબ્દો કરુણ કહ્યાં

હે ખગમૃગ હે મધુકર શ્રેણી દેખી સીતાને મૃગનૈની ?
ખંજન શુકકપોત મૃગમીન મધુપનિકર કોકિલા પ્રવીણ
કુંદકળી દાડમ દામિની કમળ શરદશશિ અહિભામિની,
વરુણપાશ કામધનુષહંસ, સુણે પ્રશંસા સર્વ અનંત.

શ્રીફળ કનક કેળ હરખાય, શંકા નવ સંકોચ જરાય;
તુજ વિણ સીતા એ સૌ આજ આનંદે પામીને રાજ.

ગર્વ કરે એ સઘળાં ખાસ દેખીને તુજને નિજ પાસ
કેમ સહ્યું એ તુજથી જાય, પ્રિયા શીઘ્ર કાં પ્રગટ ન થાય ?

ખંજનમૃગશરસિજ ને મીન નિહાળતાં તુજ નેત્ર નવીન
શરમાતાં, શુક દેખી નાક, કંઠ કપોત, ભ્રમર તુજ વાળ;
કોયલ સ્વર, દાડમ કળી દાંત, ચપલા કાંતિ નિહાળી હાસ,
વદન વિલોકી શશિ ને પદ્મ, ભ્રૂકુટિ દેખી સઘનુ અનંગ.

અંબોડાની આગળ નાગ, હાથી ચાલતણો અનુરાગ,
સિંહ કમર સ્તન ને શ્રીફળ, કાંતિ નિહાળી તેમ સુવર્ણ
કેળ સ્તંભ સાથળ સુરસાળ જોઇ શરમાતાં ક્ષણવાર.

સીતાને શોધી રહ્યા વિલાપ કરતાં એમ,
વિરહી અતિકામી સમા રામ પુરૂષની જેમ.

પૂર્ણકામ સુખસિંધુ ને અવિનાશી અજ એ
ચરિત મનુષ્યસમાં કરી રહ્યા પૂર્ણ પ્રણયે.

આગળ જતાં ત્રુટિત ધનુષ બાણ વળી જોયાં,
રક્ત દેખતાં દિલ દ્રવ્યું અશ્રુને લોયાં.

વનમાં યુદ્ધ થયું હશે એમ કર્યું અનુમાન;
જોયો જટાયુ આગળ સ્મરતો રાખી પ્રાણ.

હાથ તરત મસ્તક મૂક્યો, કૃપાસિંધુ રઘુવીર
શોભાધામ નિહાળતાં મટી બધીયે પીડ.

ગીધે કહ્યું ધરીને ધીર રામ ભવભયભંજનવીર,
દશાનને ગતિ આવી કરી, જનકસુતાને ગયો હરી.

દક્ષિણ તરફ સભય એ ગયો, સીતાવિલાપ મેં ન સહ્યો,
પ્રાણ ટકાવ્યો દર્શનકાજ કૃપાનિધાન જાય છે આજ.

રામ વદ્યા તન રાખો તાત, કહી સ્મિત કરી ત્યારે વાત,
મરતી વખતે જેનું નામ વદી અધમ બનતાં કૃતકામ;

લોચન સમક્ષ પ્રકટ્યા તે, હવે દેહ રાખું શાને ?
નેન ભરી જલ બોલ્યા રામ, પામ્યા ગતિ કર્મે નિષ્કામ.

પરહિત હો જેના મનમાંહ્ય તેને દુર્લભ ના જગ કાંય;
તન તજતાં જાઓ મુજ ધામ, બની ગયા છો પૂરણ કામ.

કથશો સીતાહરણની કથા પિતાને ના,
કુળ સાથે એ રાવણ કથશે આવી ત્યાં.

તજી ગીધતનુ ધર્યું હરિરૂપ ભૂષણ પીતાંબર અનુરૂપ,
શ્યામ તન ભૂજા ચાર વિશાળ, સ્તવન કર્યું ધારી જલધાર.

*

જય રામ રૂપ અનૂપ નિર્ગુણ સગુણ ગુણપ્રેરક વળી,
દસશીશ બાહુ પ્રચંડ ખંડન ચંડશર મંડન મહી;
ઘનશ્યામ કમળ સમાન મુખ રાજીવ આયત લોચન,
નિત નમન રામકૃપાળુ બાહુ વિશાળ ભવભયમોચન.

બલ છે અમાપ અનાદિ અજ અવ્યક્ત એક અગોચર
ગોવિંદ ગોપર દ્વંદ્વહર વિજ્ઞાનઘન ધરણીધર;
જે રામમંત્ર મુનીન્દ્ર જપતા એમના મનરંજન,

નિત નમન રામ અકામપ્રિય કામાદિ ખલદલ ગંજન.

શ્રુતિ જેમને વ્યાપક નિરંજન બ્રહ્મ અજ નિર્મળ કહે,
ધ્યાનાદિ યોગ વિરાગ જ્ઞાને મુનિવરો અંતે લહે;
જે પ્રકટ કરુણાકંદ શોભાવૃંદ જગ મોહિત કરે
તે મુજ હૃદયના ભૃંગ અંગ અનંગ અગણિત તમ હરે.

જે અગમ સુગમ સ્વભાવ નિર્મળ, વિષમસમ શીતળ સદા,
યોગી જુએ છે યત્નથી ઇન્દ્રિય વશ કરી સર્વદા;
તે ત્રિભુવનજનક ભક્તિવશ લક્ષ્મીનિવાસ હૃદય વસે,
યશ જેમનો નિર્મળ સમજતાં જન્મ ને મૃત્યુ મટે.

માગી અવિરલ ભક્તિને ગીધ ગયો હરિધામ;
ઉત્તરક્રિયા કરી રહ્યા સ્વયં એહની રામ.

કોમળ મન અતિ દીનદયાળ, કારણ વિણ રઘુનાથ કૃપાળ;
ગીધ અધમ કરે આમિષભોગ, આપી ગતિ જે આપે યોગ.

અજ્ઞજનો એ ખરે અભાગ કરે વિષયનો જે અનુરાગ,
હરિને તજે ભજે ન ઘડી, પામે પ્રશાંતિ તે ન કદી.

શોધ જાનકીના કરતા ચાલ્યા બંધુ ઉભય વનમાં.

કાનન વૃક્ષલતા ભરપૂર વસતા ખગમૃગગજ ત્યાં શૂર,
સિંહો સ્વૈરવિહાર કરે, હિંસક પશુઓ ઘોર ફરે.

કબંધ રાક્ષસને હણ્યો વધતાં વાટમહીં.

કહ્યું કબંધે જે મળ્યો દુર્વાસાથી શાપ
ટળી ગયો તે દર્શને પ્રભુના આપોઆપ.

પ્રભુ બોલ્યા ગંધર્વ હે, દ્રોહ બ્રહ્મકુળનો
કરનારો ન મને ગમે, ભાવ કહું ઉરનો.

મન ક્રમ વચન કપટ તજી કરતાં ભૂસુર સેવ
મુજ સાથે વશ થાય છે બ્રહ્મ શિવ સૌ દેવ.

સમજાવ્યો એને પછી સ્વધર્મકેરો સાર
પદપંકજમાં પેખતાં પ્રીત અખંડ અપાર.

રામપદે શિર રાખતાં ધારી દિવ્ય સ્વરૂપ
ગયો ગગન ગંધર્વ એ પામી શાંતિ અનૂપ.

*

શબરીનો સમાગમ

આપી સદગતિ રામ ઉદાર આવ્યા શબરી આશ્રમે રસાળ;
દેખી શબરીગૃહમાં રામ આવ્યાં મુનિના વચનો સ્મરી મનભાવ્યાં.
થયો ઉત્સવ અંતરે ન્યારો, પ્રાણે પ્રગટી પ્રસન્નતાધારો.

નેત્ર પદ્મશાં બાહુ વિશાળ, જટામુકુટ ઉરે વનમાળ,
શ્યામગૌર સુંદર બંને ભાઇ, શબરી ચરણે પડી લપટાઇ.

પ્રેમમગ્ન શકી નવ બોલી, નમી ચરણે રહી હૈયુ ખોલી;
સ્નેહે સાદર ચરણ પખાળ્યાં, અર્પ્યાં આસન શુદ્ધ રૂપાળાં.

કંદમૂળફળ સ્વાદુ અતિ રઘુવરને દીધાં,
પ્રભુએ ખાધાં પ્રેમથી, વખાણ બહુ કીધાં.

ઉભી શબરી સામે જોડી હાથ, આવી પ્રાણમાં પ્રેમની બાઢ;
કરું કેમ સ્તુતિ હું તમારી અધમાધમ જડ મતિ ભારી.

અધમોમાં અધમ અતિ નારી, એમાં હું મંદમતિ અઘારી !
કહ્યું રામે ભામિની, સુણ વાતો, માનું એક ભક્તિનો નાતો.

નાત જાત કુળ ધર્મ બડાઇ, દ્રવ્ય બળ ગુણ જન ચતુરાઇ,
તોય ભક્તિ વિના નર એવો જલવિહીન જલદના જેવો.

નવધા ભક્તિ કહું હિતકાજે, બની સાવધ સુણજે આજે;
કરે ધારણ એને મનમાં મળે શાંતિ તેને ત્રિભુવનમાં.

*

પ્રથમ ભક્તિ સંતતણો સંગ, બીજી રતિ મુજ કથાપ્રસંગ.

ગુરૂ પદપંકજ સેવ ત્રીજી ભક્તિ અમાન;
ચોથી કપટ તજી કરે મુજ ગુણગણનું ગાન.

મંત્રજાપ મમ દ્રઢ વિશ્વાસ પંચમ ભક્તિ છે વેદપ્રકાશ;
છઠ્ઠી શીલ વિરતિ દમકર્મ નિરત નિરંતર સજ્જનધર્મ.

મુજમય જુએ જગતને આ, મુજથી અધિક અંતગણના;
પ્રતિ અવસ્થામાં સંતોષ, સ્વપ્ને ના દેખે પરદોષ.

નવમી ભક્તિ સરળ છળહીન, મુજ ભરોસો ઉર હર્ષ ન દીન;
નવમાં ભલે એક જ હોય ચરાચર સ્ત્રીપુરૂષમાં કોય.

અતિપ્રિય ભામિની મુજને તે, તુજમાં ભક્તિ બધી દ્રઢ છે;
યોગીજનને દુર્લભ જે સુલભ થઇ ગતિ તુજને એ.

મમ દર્શનફળ પરમ અનૂપ જીવ પામતો સહજ સ્વરૂપ.

પામી શબરી હર્ષ ત્યાં બોલ્યા રસમય રામ,
જનકસુતાની માહિતી છે તુજને નિષ્કામ ?

કરિવરગામિની ભામિની, સીતા વિના મને,
સુખ દીસે ના વનમહીં, સત્ય કહું છું તને.

શબરી બોલી પ્રેમથી પંપાસર જાઓ,
સુગ્રીવ ત્યાં મળશે પછી મિત્ર ઉભય થાઓ.

કથા કહેશે સર્વ તે ધીરબુદ્ધિ રઘુવીર,
જાણો પૂછો તે છતાં બનતાં આર્ત અધીર.

પ્રભુચરણે વંદી કહી કથા સર્વ એણે,
શ્રદ્ધા સુખને ભક્તિની જ્યોત જલી નેને.

નીરખી વદન હરિનું હૃદયમાં પુનિત પદપંકજ ધરી
યોગાગ્નિથી તનને તજી પ્રભુપદ વિલીન પછી બની;
નર, વિવિધ કર્મ અધર્મ બહુમત શોકપ્રદ સૌ છોડતાં
વિશ્વાસ કર ચરણાનુરાગે રામના મન જોડતાં.

હીનજાતિ અઘથી ભર્યા જનને મુક્ત કરે,
મંદબુદ્ધિ મન, ભૂલતાં પ્રભુને કેમ ફરે ?

*

વનમાં આગળ

વનને છોડી ચાલ્યા રામ અતુલિત બળ અનુપમ નિષ્કામ;
કરતા વિરહી સમાન વિષાદ, કથતા કથા સરસ સંવાદ.

લક્ષ્મણ, વનની શોભા જો, ક્ષોભ ન પામે જોઇ કો;
નારી સહિત વિહગમૃગવૃંદ ઉપહાસ કરે મારો ગૂઢ.

મૃગમંડળ નિરખી નાસે મૃગલી કહે તદા હાસે,
નિર્ભય તમે ફરો સાનંદ, આ તો પૂર્ણ પુરૂષ ભગવંત.
સુવર્ણમૃગ માટે આવ્યા, તમે સત્યમૃગના જાયા.
હસ્તિ હસ્તિની સાથ ફરે, સર્વ શિખામણ મને ધરે;

શાસ્ત્ર સુચિંતિત જોવું ફરી; ભૂપ-સુસેવિત થકી ડરી
રહેવું; વશ ના થાય કદી, બને કૃપાળુ કઠોર ઘડી.

રાખી હોય હૃદયમાં સ્ત્રી તોપણ શાસ્ત્ર નૃપતિ યુવતી
વશ કોઇને રહે નહીં, લહર ને ઝરણ જાય વહી.

સુંદર વસંત આ મને પ્રિયાહીન જાણી
ભયભીત કરે; વિરહથી વ્યાકુળ ને માની,

નિર્બળ એકલ સમજતાં મધુકર વિપિન વિહંગ
સાથે જો હુમલા કરે મુજ પર આજ અનંગ.

કિન્તુ ભ્રાત છે સાથ એ સુણી દૂતની વાત
સેનાને રોકી કરે પડાવ એ મનજાત.

લતા વિંટતી વૃક્ષ વિશાળ, બાંધ્યા જાણે વિવિધ વિતાન;
તાડકેળ શુભ ધજાસમાન, દેખી ધીર ન મોહે પ્રાણ.

વૃક્ષો ફાલ્યા વિવિધ પ્રકાર, બહુવિધ બાણાવણી રસાળ;

સુંદર વૃક્ષ ક્યાંય સોહે, અલગ પડાવ કર્યા કોયે.

કૂજે કોયલ ગજસમ મત્ત, બોલે સારસપક્ષી પ્રમત્ત;
મોર ચકોર હંસ શુક તેમ દીસે અશ્વ જ હોયે જેમ.

લાકવ તેતર પદચરજૂથ, કોણ વર્ણવે કામવરૂથ;
રથ પર્વતની શિલા બની, ઝરણ નગારાં કરે ધ્વનિ;

ચાતક પક્ષી બનતા ભાટ, ગુણસમૂહની કરતાં વાત
મધુકર સ્વર ભેરી શરણાઇ, ત્રિવિધ વાયુ દૂત બન્યો વાઇ.
ચતુરંગી સેના સહ એમ આવાહન કરે કામ સપ્રેમ.

જગમાં રહી શકે જે ધીર, અનંગથી ના બને અધીર,
તે જ વીર સાચો કહેવાય જેનાથી નિર્મળ રહેવાય.
એનું એક પરમબળ સ્ત્રી, એથી ઉગરે તે નરવીર.

ત્રણે કહ્યા અતિપ્રબળ ખલ કામ ક્રોધ ને લોભ,
જ્ઞાની મુનિ મનમાં કરે માત્ર વિપળમાં ક્ષોભ.

બળ લોભતણાં દંભ ને ઇચ્છા ઉભય ગણાય,
કામ ક્રોધ બળ સ્ત્રી તથા વચન કઠોર મનાય.

ગુણાતીત ત્રિભુવનના નાથ અંતર્યામી પરમ અગાધ,
રામે વદી વચન એવાં પ્રાકૃત બદ્ધ પુરૂષ જેવાં

કામીજનનું દૈન્ય કહ્યું, ધીરજનોમાં જ્ઞાન ભર્યું
વૈરાગ્ય કર્યો દ્રઢ મનમાં, અજ્ઞાન તિમિર સર્વ હર્યું.

કામ ક્રોધ માયા મદ લોભ રામકૃપાથી કરે ન ક્ષોભ;
પ્રસન્ન નટ જેના પર થાય ઇન્દ્રજાળથી તે ન ઠગાય.

જાણો જગ આ સકળ સ્વપન, સત્ય પરમ શ્રી હરિનું ભજન;
એમ કહી પંપા સર પાસ રામ પહોંચ્યા પછી સહાસ.

સંતહૃદયશું નિર્મળ નીર, ઘાટ મનોહર સુભગ સમીર;
પીતાં જળ પશુ વિવિધ બધે, યાચક દાતાસદન વધે.

નિર્ગુણ બ્રહ્મ માયાથકી ઢંકાયા ન જણાય,
તેમ પોયણાં મધ્યમાં જળને ના નિરખાય.

ધર્મપરાયણ લે જનો સદાય સુખના શ્વાસ,
અગાધ જળમાં મીન સૌ એમ જ કરતાં વાસ.

*

ખીલ્યાં સરસિજ ત્યાં બહુરંગ, ગૂંજે સુમધુર સ્વરથી ભૃંગ,
જલકુટકુટ કલહંસ વદે, સત્કારે પ્રભુ સ્તવન વડે.

ચક્રવાક બક ખગસમુદાય જોવા યોગ્ય ન વર્ણન થાય,
વિહંગગણોની મધુરી વાણ આકર્ષે પથિકતણું ધ્યાન,

આશ્રમ મુનિના સરની પાસ, ચતુર્દિશ હતા વૃક્ષો ખાસ,
ચંપક બકુલ કદંબ તમાલ પાટલ ફણસ પલાશ રસાળ.

વનપલ્લવ કુસુમે ભર એ, પટ પદ ત્યાં ગુંજાર કરે,
શીતળ મંદ સુગંધ ભરેલ વાયુ વહેતો સુધાછલેલ.

કોકિલ કુહૂ કુહૂ બોલે, મુનિમનને રસમાં તરબોળે;
ઋષિઓનાં પણ તૂટે ધ્યાન, સુણતાં એને નાચે પ્રાણ.

ફળના ભારે વૃક્ષ સૌ ધરતી તરફ ઢળ્યાં
પરોપકારી પુરૂષ હો શ્રીથી જેમ નમ્યાં.

*

નારદજીનો મેળાપ

રામે દેખી રુચિર તળાવ લીધો મજ્જનનો રસલ્હાવ;
પેખી શીતળ તરુવરછાંય બેઠા અનુજસહિત રઘુરાય.

દેવ સકળ ત્યાં મુનિ આવ્યા, કરતાં સ્તુતિ ધામ સિધાવ્યા;
બેસી પરમ પ્રસન્ન કૃપાળ કહેવા લાગ્યા કથા રસાળ,

જોઇ વિરહ વ્યથિત અખિલેશ શોકિત નારદ થયા વિશેષ;
વીણા સહિત સમીપ ગયા, દર્શનથી અતિ ધન્ય બન્યા.

રામચરિત ગાતાં મૃદુવાણ પ્રેમસહિત બહુ કર્યા વખાણ;
કર્યા દંડવત પ્રેમપ્રણામ, આલિંગ્યા પ્રભુને કૃતકામ.
બેસાડી પાસે સત્કાર્યા; અનુજે સાદર ચરણ પખાળ્યા.

પ્રાર્થના કરી નારદે પ્રભુ પ્રસન્ન જાણી,
વચન કહ્યાં પુલકિત સ્વરે, કર જોડી નામી.

પરમ ઉદાર સહજ રઘુનાયક, સુંદર અગમ સુગમ વરદાયક,
વરદાન મને આપો સ્વામી, જાણો સઘળું અંતરયામી.

જાણો છો મુજ સ્વભાવ મુનિ હે, ભક્તોથી ન છુપાવું કશુંયે;
નારદ વચન સુણી હરખાયાં, વદ્યા તરત પ્રેમે રઘુરાય !

વેદે વિભિન્ન પ્રભુનાં નામ વર્ણવ્યાં મધુર સુખદ તમામ,
અઘ ખગ ગણને વ્યાધ સમાન, કરો તમે સ્વમુખે જ પ્રણામ,
સૌથી વિશિષ્ટ રામનું નામ, બને સર્વકાજે સુખધામ.

ભક્તિ તમારી પૂર્ણિમા, ચંદ્ર રામનું નામ,
અન્ય નામ તારા સમાં, કરો ભક્ત ઉર ઠામ.

તથાસ્તુ મુનિવરને કહ્યું કૃપાસિંધુએ ત્યાં;
દેવર્ષિ વંદી રહ્યા પ્રભુકેરાં પદમાં.

અતિ પ્રસન્ન રઘુવરને જાણી નારદ મુનિ બોલ્યાં મધુ વાણી,
મોહિત કરી ભક્ત માયાથી, માયા મુક્ત કરો છો શાથી ?

બોલ્યા રામ ભજે મુજને ને અન્ય તણો આધાર તજે જે
જનની શિશુની કરતી જેવી રક્ષા તેની કરતો તેવી.

અહિ કે અનલ પકડવા જાય મા શિશુની તો વ્હારે ધાય
પ્રૌઢ થતાં પ્રેમ કરે માત રહે નહીં પણ એવી વાત.
પ્રૌઢ પુત્ર છે મુજ જ્ઞાની, શિશુ છે ભક્ત શુચિ અમાની.

જ્ઞાની જનને હોય છે પોતાનો આધાર,
મુજ ભક્તોને હોય છે બળ મારું જ અપાર.

કામક્રોધ રિપુ ભક્તને જ્ઞાનીને પણ હોય.
મુજ કૃપાથકી ભક્તને મારી શકે ન કોય.

કામ ક્રોધ મદ લોભની સેના અતિ બળવાન,
માયામય નારી કરે દારુણ દુઃખ પ્રદાન.

વેદપુરાણ કહે છે સંત મોહવિપિનની નારી વસંત;
જપ તપ વ્રત જળકેરાં સ્થાન, ગ્રીષ્મ બનીને શોષે નાર.

મેંઢક વર્ષાથી મોહાય પ્રસન્ન બનતાં સંમોહાય,
સ્ત્રીથી પ્રસન્ન તેમ બને કામક્રોધ મદ મત્સર ને.

દુર્વાસના કુમુદસમુદાય સુખદ શરદ સ્ત્રી તેને થાય;
સકળ ધર્મ છે પદ્મસમૂહ, સ્ત્રી હેમંત બનીને ગૂઢ
કરે દગ્ધ તરત જ તેને, કલ્યાણ કરે ના કેમે.

સુખ દે પાપઉલૂકને નારી રાત બની,
બળબુદ્ધિ સતશીલનાં લેતી મીન હણી.

બંસી સમાન વારિમાં સ્ત્રી ભવસાગરમાં
એમ રહે વિદ્વાન સૌ ઉપદેશ વચનમાં.

અવગુણમૂળ શૂલપ્રદ પ્રમદા દુઃખની ખાણ,
મોહિત થવું ન એ થકી કરવા નિજ કલ્યાણ.

*

સંતના લક્ષણો

સુણી રામના શબ્દોને મુનિ પામ્યા રોમાંચ,
પ્રેમપૂર્ણ પાણીથકી ઊભય ભરાઇ આંખ.

વિચારવા લાગ્યા કયા પ્રભુની એવી રીત,
સેવક પર મમતા કરે, કરે આટલી પ્રીત.

ભજે ન પ્રભુ કરતાં ભ્રમત્યાગ અજ્ઞાની મતિમંદ અભાગ.

સુણી પ્રશ્ન નારદતણો ભાંગનાર ભવભીર

કહેવા લાગ્યા લક્ષણો સંતતણા રઘુવીર.

ષટવિકાર પર અનઘ અકામ, અચલ અકિંચન સુચિસુખધામ;
અમિતબોધ પંડિતમિતભોગી, સત્યનિષ્ઠ કવિ અનીહ્યોગી.
નિત જાગ્રત માનમદહીન, ધીર ધર્મગતિ પરમ પ્રવીણ.

ગુણાગાર સંસાર દુઃખરહિત વિગતસંદેહ,
માને મુજને પદકમળથી વધુ પ્રિય દેહ ન ગેહ.

નિજ ગુણ શ્રવણે સંકોચાય, પરગુણ શ્રવણ થકી હરખાય,
સમશીતળ ત્યાગે ના નીતિ, સરળ કરે સૌ સાથે પ્રીત.

જપ તપ વ્રત દમ સંયમ નેમ, ગુરૂ ગોવિંદ વિપ્ર પદ પ્રેમ;
દયા ક્ષમા મૈત્રી વિશ્વાસ માયા રહિત મુદિત મમ આશ.

વિરતિ વિવેક વિનય વિજ્ઞાન જાણે સમજે વેદપુરાણ;
દંભ માન મદથી ન ચળે, પગ ભૂલે ન કુમાર્ગ ધરે.

લીલા સુણે તથા મુજ ગાય, પરહિતકાજે ધારે કાય;
શ્રુતિ સરસ્વતી કેમ કહે, મર્મ સંતનો કેમ લહે?

દીનબંધુએ સંતના ગુણ સ્વમુખે જ કહ્યા,
બ્રહ્મલોકમાં વંદતાં નારદ પછી ગયા.

આશા તજતાં અન્ય જે રંગાયા હરિરંગ
ધન્ય એમને, અનુભવે રસને એ જ અભંગ.

પવિત્ર યશ શ્રીરામના સુણશે ગાશે જે
વિરતિયોગ જપના વિના ભક્તિ પામશે તે.

દીપશિખા સમ સ્ત્રીતન, મન ન બનીશ પતંગ,
તજી કામ મદ રામ ભજ, સેવ સદા સત્સંગ.

(અરણ્ય કાંડ સમાપ્ત)

વિહંગાવલોકન

1. જયંતની કથા

અરણ્યકાંડના આરંભમાં સંત શિરોમણિ કવિવર તુલસીદાસે ઇન્દ્રના પુત્ર જયંતની કથાને રજૂ કરી છે.

પ્રકૃતિ તથા પુરૂષની સ્નેહલીલા સર્જનની શરૂઆતથી જ ચાલ્યા કરે છે. રામ તથા સીતાના જીવનમાં પણ તેનું દર્શન થતું. અરણ્યની અનેકવિધ આપત્તિઓ વચ્ચે વસવા છતાં પણ એમના સ્નેહનું શુચિ સ્ત્રોત લેશપણ મંદ પડ્યું કે સુકાયું નહોતું. એની પ્રતિતી સહેલાઇથી થઇ શકે છે. પવિત્ર પ્રભુમય પ્રેમનું કેવું સરસ, સુમધુર, સંક્ષિપ્ત છતાં પણ સચોટ વર્ણન છે?

एक बार चुनि कुसुम सुहाए। निज कर भूषन राम बनाए ॥
सीतहि पहिराए प्रभु सादर। बैठे फटिक सिला पर सुंदर ॥

'એકવાર રામે સુંદર સુમનો એકઠાં કરીને, પોતાના હાથથી આભૂષણો બનાવીને, સુંદર સ્ફટિક શિલા પર બેસીને સીતાને સ્નેહ અને સન્માનથી પહેરાવ્યા.'

વાત આનંદજનક હતી પરંતુ સંજોગોએ જુદું જ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. ઇન્દ્રના પુત્ર જયંતે કાગડાનું રૂપ ધારણ કરીને સીતાના ચરણોમાં ચાંચ મારીને નાસવા માંડ્યું.

રંગમાં ભંગ પડ્યો.

રામે સીતાના ચરણમાંથી વહેતા લોહીને જોઇને, જયંતના કુકર્મનો દંડ દેવા માટે મંત્રથી પ્રેરેલું બ્રહ્મબાણ છોડ્યું.

જયંત એનાથી ભયભીત બનીને નાસી છૂટ્યો. મૂળ રૂપને ધારીને એ ઇન્દ્રની પાસે પહોંચ્યો, પરંતુ રામનો વિરોધ જાણીને ઇન્દ્રે એને આશ્રય આપ્યો નહીં. એને બ્રહ્મલોક કે શિવલોકમાંય શાંતિ ના મળી.

દેવર્ષિ નારદના કથનાનુસાર એણે છેવટે રામના શરણમાં જઇને રક્ષા માટે પ્રાર્થના કરી.

રામે એને એક નેત્રવાળો કરીને છોડી દીધો.

કવિ લખે છે કે રામ જેવા કૃપાળુ કોણ ?

को कृपाल रघुबीर सम

કોઇને પ્રશ્ન થવાનો સંભવ છે કે જયંતને અપરાધી ગણીને રામે કાણો કર્યો એમાં રામની કૃપા ક્યાં રહી ? રામે એને ક્ષમાપ્રદાન કરીને હાનિ પહોંચાડ્યા સિવાય જવા દેવો જોઇતો હતો. રામચરિતમાનસમાં લખ્યું છે કે **एकनयन करि तजा भवानी।**

'એકનયન' નો અર્થ વિકાર કે વાસના વગરનાં, નિર્મળ, એકમાત્ર પ્રભુને - રામને નિહાળનારાં દિવ્ય નયન એવો કરીએ અથવા એકનયન એટલે પ્રામાણિક પવિત્ર નયન એવો કરીએ તો તેમાં કૃપાળુ રામની કૃપા દેખાય છે. જીવને જ્યોતિર્મય નવજીવન મળે તે જ શિવની સાચી કૃપા છે. એનાથી અધિક ઉત્તમ, કલ્યાણકારિણી રક્ષા બીજી કોઇ જ નથી.

*

2. અનસૂયાનો ઉપદેશ

પ્રત્યેક પરિસ્થિતિને પરમાત્માની પ્રસાદી સમજીને પ્રત્યેક પરિસ્થિતિમાં શાંત ને પ્રસન્ન રહેવાની સાધના રામ જેવા કોઇક વિરલ પુરૂષવિશેષ જ કરી શકે. એવા પુરૂષો પ્રત્યેક પરિસ્થિતિમાંથી કોઇ ને કોઇ જીવનોપયોગી પદાર્થપાઠ પામી શકે. રામે કૈકેયીને કહેલું કે તમે વનવાસનું વરદાન માગીને મારું કલ્યાણ જ કર્યું છે. વનમાં મને ઋષિવરોનાં દર્શનનો દેવદુર્લભ લાભ મળશે. કેવો અદભૂત અભિગમ ! એનું પરિણામ એમનાં વનવાસ દરમ્યાન દેખાયું. મહર્ષિ અત્રિ, અનસૂયા, શરભંગ, સુતીક્ષ્ણ, અગસ્ત્ય મુનિસરખા પરમ પ્રતાપી, પરમાત્મા પરાયણ સંતપુરૂષોનો એમને સુખદ સમાગમ થયો.

મહર્ષિ અત્રિનું દર્શન અતિશય આનંદદાયક ઠર્યું. એમનાં તપસ્વિની સહધર્મિણી સતી અનસૂયાએ સીતાને જે સદ્દુપદેશ આપ્યો એ સવિશેષ ઉલ્લેખનીય છે. એ સદ્દુપદેશ દ્વારા અનસૂયાએ સ્ત્રીના ધર્મોનું વર્ણન કરી બતાવ્યું.

'હે રાજકુમારી, પિતામાતા તથા ભાઇ સર્વે હિત કરનારાં છે પણ માપેલું ફળ દેનારા છે. પતિ અમાપ ફળ આપે છે. એવા પતિની સેવા ના કરનારી સ્ત્રી અધમ છે. ધીરજ, ધર્મ, મિત્ર તથા સ્ત્રી ચારેની પરિક્ષા વિપત્તિ વખતે થાય છે.

વૃદ્ધ, રોગી, મૂર્ખ, નિર્ધન, અંધ, બધિર, ક્રોધી, અતિશય દીન પતિનું પણ અપમાન કરવાથી સ્ત્રી યમપુરમાં જઇને પાર વિનાના દુઃખને પામે છે. સ્ત્રીને માટે એક જ ધર્મ, વ્રત, નિયમ છેઃ તન મન વચનથી પતિનાં ચરણોમાં પ્રેમ કરવાનો.

જે સ્ત્રી છળને છોડીને પતિવ્રતધર્મ પાળે છે તે વિના પરિશ્રમે જ પરમગતિને પામે છે.

જન્મથી જ અપવિત્ર સ્ત્રી પતિની સેવાથી સહેલાઇથી શુભ ગતિને મેળવી લે છે.'

અનસૂયાનો એ ઉપદેશ આજના સમયમાં કેટલાકને એકાંગી લાગશે. એમાં સ્ત્રીના ધર્મને વિચારીને સ્ત્રીએ પતિસેવા કરવી અને પવિત્ર, પતિપરાયણ, આદર્શ જીવન જીવવું એવો સંદેશ અપાયો છે. પરંતુ સ્ત્રી પ્રત્યેના પુરૂષના કર્તવ્ય કે ધર્મ વિશે એક અક્ષર પણ ઉચ્ચારવામાં આવ્યો નથી. જેમ સ્ત્રીનું પુરૂષ પ્રત્યે તેમ જ પુરૂષનું સ્ત્રી પ્રત્યે કર્તવ્ય હોય છે. એનો અંગૂલિનિર્દેશ સમુચિત લેખાત. પરંતુ એનો અંગૂલિનિર્દેશ નથી થયો. અત્રિ મુનિ દ્વારા રામને પુરૂષના સ્ત્રી પ્રત્યેના ધર્મકર્મનો ઉપદેશ અપાયો હોત તો એ ઉપદેશ અવસરને અનુરૂપ જ લાગત.

સ્ત્રી જન્મથી જ અપવિત્ર છે - **सहज अपावनि नारि** - એ વિધાન સ્ત્રીઓને આદર્શ ના લાગે તો નવાઇ પામવા જેવું નથી.

*

3. શૂપર્ણખાનો પ્રસંગ

શૂર્પણખાનો પ્રસંગ નવેસરથી, તટસ્થ રીતે, શાંતિથી, વિવેકપૂર્વક વિચારવા જેવો છે.

રાવણની બેન શૂર્પણખા, રામલક્ષ્મણને પંચવટીમાં દેખીને, આકર્ષાઇને વ્યાકુળ બની. કવિ કહે છે કે ભાઇ, પિતા, પુત્ર, ગમે તે મનોહર પુરૂષને પેખીને સ્ત્રી કામથી વ્યાકુળ બનીને મનને રોકી શકતી નથી.

भ्राता पिता पुत्र उरगारी। पुरुष मनोहर निरखत नारी ॥

होइ बिकल सक मनहि न रोकी। जिमि रबिमनि द्रव रबिहि बिलोकी ॥

એ વિધાન સ્ત્રીઓને પોતાને અન્યાય કરનારું અને એકપક્ષીય લાગશે. સમાજમાં સઘળાં પુરૂષો ડાહીમાના દીકરા હોય અને સ્ત્રીઓ જ દોષિત હોય એવી અસર ઉપજાવનારા એ ઉદગારો ઉત્તમ નથી. કવિને રત્નાવલિનો અનુભવ યાદ રહ્યો હોય એવું લાગતું નથી.

શૂર્પણખા સુંદર સ્વરૂપને ધારીને રામ પાસે પહોંચીને બોલી કે તમારા સમાન પુરૂષ તથા મારા સમાન સ્ત્રી નથી. વિધાતાએ આ સંયોગ ખૂબ જ વિચારપૂર્વક કર્યો છે. મેં ત્રણે લોકને જોયા. મારે યોગ્ય પુરૂષ જગતમાં ન મળવાથી હું કુંવારી રહી છું. તમને જોઇને મારું મન માની ગયું છે.

રામે કહ્યું કે મારો નાનો ભાઇ કુંવારો છે.

લક્ષ્મણે જણાવ્યું કે હું તો પરાધીન છું, રામનો દાસ છું.

શૂર્પણખા પછી રામ પાસે પહોંચી. રામે એને પુનઃ લક્ષ્મણ પાસે મોકલી. લક્ષ્મણે કહ્યું કે જે નિર્લજ્જ હશે તે જ તને પરણશે.

શૂર્પણખા ભયંકર રૂપ ધારીને રામ તરફ આગળ વધી ત્યારે લક્ષ્મણે ક્રોધે ભરાઇને એનાં નાક કાન કાપી લીધાં.

એ આખોય પ્રસંગ રામલક્ષ્મણ જેવા નીતિમાન આદર્શ પુરૂષોને માટે શોભાસ્પદ નથી લાગતો. એમનો શૂર્પણખા સાથેનો વ્યવહાર અભિનંદનીય નથી. રામે મારો ભાઇ કુંવારો છે એવું ખોટું કહીને શૂર્પણખાની વારંવાર મશ્કરી કરી અને લક્ષ્મણે તેમાં સાથ આપ્યો એ એમના વ્યક્તિત્વને હલકું કરી બતાવે છે. કથાની દ્રષ્ટિએ એવો વ્યવહાર રસપ્રદ હોય તે ભલે, પરંતુ આદર્શ વ્યક્તિત્વની દ્રષ્ટિએ શોભાસ્પદ કે સ્તુત્ય નથી જણાતો. કવિએ એના આલેખન દ્વારા રામ લક્ષ્મણને ખૂબ જ છીછરા બનાવી દીધા છે.

*

4. સીતાની છાયામૂર્તિ

રામભક્ત તુલસીદાસ રામને ભગવાન તથા સીતાને જગદંબા માને છે. રાવણ સીતાનું હરણ કરે અને એના સ્થૂળ શરીરને સ્પર્શે એવી કલ્પના પણ એ નથી કરી શકતા. એટલે એમણે એક પ્રસંગ આલેખ્યો છે. એ પ્રસંગ આ પ્રમાણે છેઃ

'લક્ષ્મણ જ્યારે વનમાં કંદમૂળ તથા ફળ લેવા ગયા ત્યારે કૃપા તથા સુખના ભંડાર રામે સીતાને કહ્યું કે હું હવે કાંઇક મનોહર મનુષ્યલીલા કરું છું. માટે જ્યાં સુધી હું રાક્ષસોનો નાશ ન કરું ત્યાં સુધી તમે અગ્નિમાં વાસ કરો.'

तुम्ह पावक महुँ करहु निवासा । जौ लगि करौं निसाचर नासा ॥

'રામે બધું સમજાવી કહ્યું ત્યારે સીતા પ્રભુનાં ચરણોને હૃદયમાં ધરીને અગ્નિમાં સમાઇ ગઇ. સીતાએ ત્યાં પોતાની છાયામૂર્તિ રાખી. તે તેના જેવી જ રૂપ, ગુણ, શીલ, સ્વભાવ અને ઉત્તમ વિનયવાળી હતી. ભગવાનના એ ચરિત્રનુ રહસ્ય લક્ષ્મણે ના જાણ્યું.'

એ પ્રસંગ એકંદરે ચમત્કૃતિજનક હોવા છતાં પ્રેરક અને કલ્યાણકારક નથી. એના દ્વારા રામાન્ય માનવને પ્રેરણા નથી મળતી. સીતા સાચી સીતા ના હોય અને એનું હરણ થાય તો શો બોધપાઠ મળે? એના સંયમની, શીલની, એની નીડરતાની, પવિત્રતાની, અગ્નિપરિક્ષાની, સતીત્વની કથા કાલ્પનિક જ ઠરે. એ સાચી સીતાની, એક સન્નારીની કથા ના રહે. સીતા છાયામૂર્તિ રૂપે નહોતી પરંતુ સાચા સ્વરૂપે રહીને સઘળું સહી શકી અને શીલને સાચવી શકી, એ હકીકત સામાન્ય રીતે વધારે લાભકારક અને પ્રેરક બની શકે.

એમ તો રામને પણ કષ્ટો ક્યાં નથી પડ્યાં ? પ્રત્યેક શરીરધારીને અનૂકુળ પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થવું પડે છે. અવતારી દૈવી આત્માઓ પરિસ્થિતિથી પ્રભાવિત નથી થતા એવો સંદેશ રામસીતાને સાચા માનવ તરીકે માનવાથી જ સાંપડી શકશે.

*

5. રામનો વિલાપ

શૂર્પણખાની પાસેથી સઘળી વાતને સાંભળીને રાવણે સીતાહરણની યોજના કરી. એણે મારીચની પાસે પહોંચીને એને સુવર્ણમૃગ બનવાની આજ્ઞા આપી. મારીચે પહેલાં તો એને નીતિની વાતો કરીને સારી પેઠે સમજાવવાનો પ્રયાસ કર્યો, પરંતુ રાવણે તલવાર તાણી ત્યારે ભયભીત અને વિવશ બનીને એના સહભાગી થવાનું કબૂલ્યું. મારીચનું મનોબળ મજબૂત હોત ને એ સિદ્ધાંતપ્રેમી કે આદર્શનિષ્ઠ હોત તો તલવારથી ડરીને રાવણને સાથ આપવા તૈયાર ના થાત.

રાવણની પૂર્વયોજનાનુસાર સીતાનું હરણ થયું એમાં સીતાનો ફાળો પણ નાનોસરખો નથી દેખાતો. સીતાએ સુવર્ણમૃગથી સંમોહિત બનીને રામ પાસે એની માગણી કરી અને એ માંગણીને ચાલુ રાખી. લક્ષ્મણે સાવધાનીસૂચક વિરોધી વિચાર રજૂ કર્યો તોપણ રામ મૃગની પાછળ દોડી ગયા. માયાના મિથ્યા સુવર્ણમૃગોથી સંમોહિત બનીને એમને હસ્તગત કરવા માગનારો માનવ છેવટે દુઃખી થાય છે. એની શાંતિરૂપી સીતા હરાઇ જાય છે. સીતાહરણનો પ્રસંગ એવો આધ્યાત્મિક બોધપાઠ પૂરો પાડે છે.

પંચવટીના ગોદાવરી તટવર્તી એકાંત આવાસમાં સીતાને ના નિહાળવાથી રામ દેખીતી રીતે જ અતિશય દુઃખી બનીને વિરહવ્યથિત હૃદયે વિલાપ કરવા લાગ્યા. કવિએ એ વિલાપમાં રામના સીતા પ્રત્યેના પ્રેમભાવની સફળ, સુંદર, સંપૂર્ણ અભિવ્યક્તિ કરી છે. એ અભિવ્યક્તિ આનંદદાયક છે.

કોઇને એવી આશંકા થવાનો સંભવ છે કે રામે ઇશ્વરાવતાર હોવા છતાં સીતાના વિયોગથી વ્યથિત બનીને ક્રંદન કેમ કર્યું ? આપણે કહીશું કે રામ બીજું કરે પણ શું ? એમને માટેનો એક વિકલ્પ પંચવટીને સૂની જોઇને ઉલ્લાસ વ્યક્ત કરવાનો હતો. હે સીતા, તું ગઇ તે સારું થયું. તારું હરણ આનંદદાયક છે. તારા સિવાય આ સ્થળ સરસ લાગે છે ને શાંતિ આપે છે. - આવી અભિવ્યક્તિ શું સારી ગણાત ? રામ જડની જેમ સંવેદનરહિત બનીને કંઇ બોલત નહીં તોપણ એમ કહેવાત કે એમને કશી લાગણી નથી. સીતાનું હરણ થયું

છે તોપણ એમનું રુંવાડુંયે નથી હાલતું. કાળજું ક્રંદન નથી કરતું. એમણે વિરહની વ્યક્ત કરી એ અપરાધ નહોતો. માનવોચિત વ્યવહાર હતો. એમને માટે એ શોભાસ્પદ હતો. વિરહથી વ્યથિત થવા છતાં એ વનમાં વિહર્યા, એમણે સીતાની શોધ કરી અને બીજી સ્ત્રીને વરવાનો વિચાર પણ ના કર્યો; નીતિની મંગલમય મર્યાદિત માર્ગથી એ ચલિત ના થયા તથા ભાન ના ભૂલ્યા એ એમની મહાનતા. વિશેષતા. એવી અસાધારણતા સૌ કોઇમાં ના હોય.

*

6. શબરીનું વ્યક્તિત્વ

અરણ્યકાંડમાં શબરીનો સમાગમ પ્રસંગ વર્ણવેલો છે. કથાકારો શબરીના વ્યક્તિત્વને કલ્પનાના આધાર પર કોઇપણ પ્રકારના શાસ્ત્રાધાર સિવાય કોઇવાર જનરંજન માટે રજૂ કરતા હોય છે. વાલ્મિકી રામાયણમાં શબરીનું પાત્ર અતિશય ધીર, ગંભીર, ગૌરવશાળી છે. રામચરિતમાનસમાં એનું વ્યક્તિત્વ ભક્તિભાવપ્રધાન બને છે. છતાં પણ એ વ્યક્તિત્વ છે તો પ્રશસ્ય અને ગૌરવશાળી.

રામ લક્ષ્મણ સાથે શબરીના આશ્રમમાં પહોંચ્યા ત્યારે શબરીએ એમનું સાદર સ્વાગત કર્યું. પ્રભુનાં પવિત્ર પદપ્રક્ષાલન પછી એમની સ્તુતિ કરીને એમને ફળફૂલ ધર્યાં. રામે એ ફળને વખાણ્યાં. કેટલાંક કવિએ કે કથાકારો એણે રામને એંઠા બોર આપ્યા એવું જણાવે છે, એની પાછળ કશી વાસ્તવિકતા નથી. રામચરિતમાનસમાં એવું વર્ણન ક્યાંય નથી. વાલ્મીકિ રામાયણમાં પણ નથી.

શબરીએ કહ્યું

अधम ते अधम अधम अति नारी।
तिन्ह महँ मैं मतिमंद अघारी ॥

શબરીના એ કથનમાં કેટલીક વ્યક્તિઓને દોષ દેખાય છે. એ કહે છે કે રામાયણમાં સ્ત્રીઓને અધમ કહી છે. પરંતુ ઉપર્યુક્ત શબ્દો શબરીના નમ્રતાના સૂચક હોઇ શકે. અધમાધમ સ્ત્રીઓમાં પણ હું અધમ, મંદબુદ્ધિ એવું એ કહી બતાવે છે.

શબરી પરમસિદ્ધ તપસ્વિની અને દિવ્યદ્રષ્ટિથી સંપન્ન સન્નારી હોવાથી બોલી કે રામ, તમે પંપાસરોવર જાવ. ત્યાં સુગ્રીવ સાથે તમારી મૈત્રી થશે. તે બધું કહેશે.

શબરીએ રામદર્શનથી કૃતકૃત્ય બનીને યોગાગ્નિથી શરીરત્યાગ કર્યો.

કવિએ એવી રીતે શબરીનો અને એની દ્વારા ઉત્તમ સુસંસ્કારી સ્ત્રીનો મહિમા ગાયો છે.

રામે શબરીની સમક્ષ કરેલું નવધા ભક્તિનું વર્ણન ખરેખર રસમય છે.

*

7. સ્ત્રી વિષયક ઉદગાર

શબરીના આશ્રમને છોડીને રામ અને લક્ષ્મણ અરણ્યમાં આગળ વધ્યા ત્યારે રામે કરેલું વનની શોભાનું વર્ણન ખૂબ જ રસપ્રદ છે. એ વર્ણન એમની વિરહાવસ્થાને અનૂકુળ લાગે છે.

એ વખતે દેવર્ષિ નારદ સાથે એમનો જે વાર્તાલાપ થાય છે તે વાર્તાલાપના નિમ્નલિખિત ઉદગારો ખાસ જાણવા જેવા છેઃ ' હે મુનિ ! જે સઘળો ભરોસો છોડીને કેવળ મને જ ભજે છે તેની, માતા બાળકની રક્ષા કરે તેમ હું સદા રક્ષા કરું છું. નાનું બાળક અગ્નિ અથવા સાપને પકડવા દોડે છે ત્યારે માતા તેને એનાથી દૂર રાખીને ઉગારે છે.'

'કામક્રોધમદ તથા લોભ વગેરે મોહની પ્રબળ સેના છે. એમાં માયમયી સ્ત્રી અતિ દારુણ દુઃખ દેનારી છે.'

काम क्रोध लोभादि मद प्रबल मोह कै धारि।
तिन्ह महँ अति दारुन दुखद मायारूपी नारि ॥

'પુરાણ , વેદ અને સંતો કહે છે કે સ્ત્રી મોહરૂપી વનને વિકસિત કરનારી વસંતઋતુ સમાન છે. સ્ત્રી જપ, તપ, નિયમરૂપી સઘળાં જલાશયોને ગ્રીષ્મઋતુની પેઠે સંપૂર્ણપણે શોષી લે છે.

કામક્રોધમદમત્સર દેડકાં છે. સ્ત્રી તેમને વર્ષાઋતુ બનીને હર્ષ આપે છે. અશુભ વાસના કુમુદસમૂહને સ્ત્રી શરદઋતુની જેમ સુખ આપે છે.

સર્વ ધર્મો કમળસમૂહો છે. મંદ વિષયસુખ આપનારી સ્ત્રી હેમંત બનીને તેમને બાળી નાખે છે. મમતારૂપી જવાસાનો સમૂહ સ્ત્રીરૂપી શિશિરઋતુથી પ્રફુલ્લ બને છે. સ્ત્રી પાપરૂપી ઘુવડને સુખ દેનારી ઘોર અંધારરાત છે. સ્ત્રી બળ બુદ્ધિ સત્ય શીલરૂપી માછલીઓને ફસાવનાર બંસી છે. પ્રમદા અવગુણનું મુળ, ક્લેશકારક, સર્વ દુઃખોની ખાણ છે. માટે હે મુનિ, મેં તમને હૃદયમાં એવું જાણીને વિવાહથી દૂર રાખેલા.'

अवगुन मूल सूलप्रद प्रमदा सब दुख खानि।
ताते कीन्ह निवारन मुनि मैं यह जियँ जानि ॥

સન્નારી સ્ત્રીઓને એ ઉદગારો ભાગ્યે જ ગમશે. એકતરફી, અરુચિકર, અસ્થાને અને અપમાનજનક લાગશે. પુરૂષોને માટે એવા ઉદગારો ક્યાંય ના હોવાથી, એ ઉદગારો પુરૂષોનો પરોક્ષ પક્ષ લેનારા અને પૂર્વગ્રહપ્રેરિત જણાશે.

સાચી વાત તો એ છે કે સ્ત્રી કે પુરૂષ કોઇને પણ દોષિત અથવા અધમ માનવાને-મનાવવાને બદલે બંનેના સર્વસામાન્ય આંશિક શત્રુ કામથી જ પર થવાની વાત પર ભાર મૂકવાની આવશ્યકતા છે. હતી. કવિ એવી રજૂઆત દ્વારા કવિતાને વધારે સારી, આહલાદક, કોઇ વિશેષ જાતિ પ્રત્યેની ફરિયાદ, દોષવૃત્તિ કે કટુતાથી રહિત કરી શક્યા હોત. કવિનો હેતુ સારો હોવા છતાં ભાષાપ્રયોગ સારો છે એવું ઘણાંને નહીં લાગે. ખાસ કરીને સ્ત્રીઓને અને એમની વિશિષ્ટતા, મહાનતા તથા ઉપકારકતા સમજનારા ગુણજ્ઞ જનોને.

*

About the Author

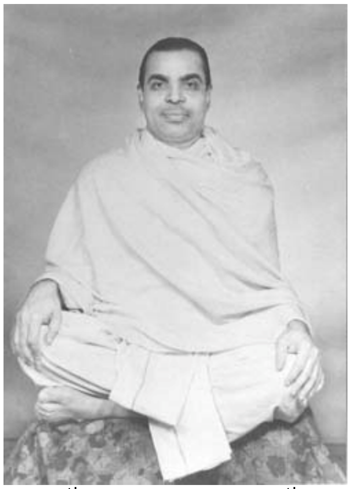

(Aug 15th 1921 - Mar 18th 1984)

Author of more than hundred books, Mahatma Shri Yogeshwarji was a self-realized saint, an accomplished yogi, an excellent orator and an above par spiritual poet and writer. In a fascinating life spanning more than six decades, Shri Yogeshwarji trod the path of spiritual attainments single handedly. He dared to dream of attaining heights of spirituality without guidance of any embodied spiritual master and thus defied popular myths prevalent among the seekers of spiritual path. He blazed an illuminating path for others to follow.

Born to a poor Brahmin farmer in a small village near Ahmedabad in Gujarat, Shri Yogeshwarji lost his father at the tender age of 9. He was taken to a Hindu orphanage in Mumbai for further studies. However, God's wish was to make him pursue a different path. He left for Himalayas early in his youth at the age of 20 and thereafter made holy Himalayas his abode for penance for nearly two decades. During his stay there, he came across a number of known and unknown saints and sages. He was blessed by divine visions of many deities and highly illumined souls like Raman Maharshi and Sai Baba of Shirdi among others.

Yogeshwarji's experiences in spirituality were vivid, unusual and amazing. He succeeded in scaling the highest peak of self-realization resulting in direct communication with the Almighty. He was also blessed with extraordinary spiritual powers (siddhis) illustrated in ancient Yogic scriptures. After achieving full grace of Mother Goddess, he started to share the nectar for the benefit of mankind. He traveled to various parts of India as well as abroad on spiritual mission where he received enthusiastic welcome.

He wrote more than 100 books on various subjects and explored all form of literature. His autobiography 'Prakash Na Panthe' - much sought after by spiritual aspirants worldwide, is translated in Hindi as well as English. A large collection of his lectures in form of audio cassettes are also available.

For more than thirty years, Yogeshwarji kept his mother (Mataji Jyotirmayi) with him. Yogeshwarji was known among saints of his time as Matrubhakta Mahatma. Shri Yogeshwarji left his physical body on March 18th 1984, while delivering a lecture at Laxminarayan Temple, Kandivali in Mumbai.

Shri Yogeshwarji left behind him a spiritual legacy in the form of Maa Sarveshwari. It has been ages since we have come across a saint of Yogeshwarji's caliber and magnitude. His manifestation will continue to provide divine inspiration for the generations to come.

*

શ્રી યોગેશ્વરજીનું સાહિત્યિક પ્રદાન

આત્મકથા પ્રકાશના પંથે ▪ પ્રકાશના પંથે (સંક્ષિપ્ત) ▪ **प्रकाश पथ का यात्री** ▪ Steps towards Eternity

અનુવાદ રમણ મહર્ષિની સુખદ સંનિધિમાં ▪ ભારતના આધ્યાત્મિક રહસ્યની ખોજમાં ▪ હિમગીરીમાં યોગી

અનુભવો દિવ્ય અનુભૂતિઓ ▪ શ્રેય અને સાધના ▪ **श्रेय और साधना**

કાવ્યો અક્ષત ▪ અનંત સૂર ▪ બિંદુ ▪ ગાંધી ગૌરવ ▪ સાંઈ સંગીત ▪ સનાતન સંગીત ▪ તર્પણ ▪ Tunes unto the infinite

કાવ્યાનુવાદ ચંડીપાઠ ▪ રામચરિતમાનસ ▪ રામાયણ દર્શન ▪ સરળ ગીતા ▪ શિવમહિમ્નસ્તોત્ર ▪ શિવ પાર્વતી પ્રસંગ ▪ સુંદર કાંડ ▪ વિષ્ણુસહસ્ત્રનામ

ગીતો ફૂલવાડી ▪ હિમાલય અમારો ▪ રશ્મિ ▪ સ્મૃતિ

ચિંતન બ્રહ્મસૂત્ર ▪ ગીતા દર્શન ▪ ગીતાનું સંગીત ▪ ગીતા સંદેશ ▪ ઈશાવાસ્યોપનિષદ ▪ ઉપનિષદનું અમૃત ▪ ઉપનિષદનો અમર વારસો ▪ પ્રેમભક્તિની પગદંડી ▪ શ્રીમદ્ ભાગવત ▪ યોગ દર્શન

લેખ આરાધના ▪ આત્માની અમૃતવાણી ▪ ચિંતામણી ▪ ધ્યાન સાધના ▪ Essence of Gita ▪ ગીતા તત્વ વિચાર ▪ જીવન વિકાસના સોપાન ▪ પ્રભુ પ્રાપ્તિનો પંથ ▪ પ્રાર્થના સાધના છે ▪ સાધના ▪ તીર્થયાત્રા ▪ યોગમિમાંસા

ભજનો આલાપ ▪ આરતી ▪ અભિપ્સા ▪ દ્યુતિ ▪ પ્રસાદ ▪ સ્વર્ગીય સૂર ▪ તુલસીદલ

જીવનચરિત્ર ભગવાન રમણ મહર્ષિ - જીવન અને કાર્ય

પ્રવચનો અમર જીવન ▪ કર્મયોગ ▪ પાતંજલ યોગ દર્શન

પ્રસંગો ધૂપ સુગંધ ▪ કળીમાંથી ફૂલ ▪ મહાભારતના મોતી ▪ પરબનાં પાણી ▪ સંત સમાગમ ▪ સત્સંગ ▪ સંત સૌરભ

પત્રો હિમાલયનાં પત્રો

પ્રશ્નોત્તરી અધ્યાત્મનો અર્ક ▪ ધર્મનો મર્મ ▪ ધર્મનો સાક્ષાત્કાર ▪ ઈશ્વર દર્શન

નવલકથા આગ ▪ અગ્નિપરીક્ષા ▪ ગોપીપ્રેમ ▪ કાદવ અને કમળ ▪ કાયાકલ્પ ▪ કૃષ્ણ રુકમિણી ▪ પરભવની પ્રીત ▪ રક્ષા ▪ સમર્પણ ▪ પરિક્ષિત ▪ પરિમલ ▪ પ્રીત પુરાની ▪ પ્રેમ અને વાસના ▪ રસેશ્વરી ▪ ઉત્તરપથ ▪ યોગોનુયોગ

સુવાક્યો પરબડી ▪ સર્વમંગલ

વાર્તાઓ રોશની

*